

EL LÈXIC DE LA DECADÈNCIA EN ELS ESTUDIS ETIMOLÒGICS: EL CAS DEL *DECAT* DE JOAN COROMINES

0. A partir de mitjan segle xvi i fins al segle xx, el català escrit pateix progressivament una forta crisi en contrast amb el castellà, com a conseqüència de la qual deixaran d'haver-hi creadors literaris i mancaran obres lexicogràfiques de nivell. El català només es mantindrà com a llengua oral i col·loquial, com a llengua de la quotidianitat i com a instrument per a poder aprendre el castellà; com a llengua oral continuarà la seua evolució adaptant-se als nous temps i intentant ser apte per a poder expressar les noves maneres i els nous estils de dir i els nous conceptes, i viurà eixa evolució compartida o íntimament unida al castellà i als costums de la Península. En eixa evolució tindrà com a fonts de creativitat especialment dos mecanismes: la creació interna, sobretot la formació de paraules, amb els mecanismes idiomàtics propis —derivació, composició—, a partir del fons antic de la llengua —de la procedència que siga—, creuaments i onomatopeies, i la creació externa, és a dir, utilitzar de model semàntic o formal el castellà o amprar a la llengua culta del moment —i també al francès— les paraules i locucions que crega necessàries.

A aquesta realitat s'ha de sumar el canvi de mentalitat i de referents socials i culturals ocorregut primerament al segle xvi a Europa, i especialment al segle xviii amb el despotisme il·lustrat i la revolució industrial, iniciadora de l'època actual, que comportarà que una bona part de les locucions del lèxic usat hui s'haja creat o s'haja documentat per primera vegada aleshores.

Esbrinar l'origen dels mots i resseguir-ne la vida és la tasca dels etimòlegs catalans. Però aquests, a més de les dificultats normals del seu ofici, s'enfronten a tres problemes nascuts de la situació descrita anteriorment, que els etimòlegs d'altres llengües no tenen:

a) Manca excessiva de documentació antiga de molts vocables, siga per inexistència d'obres literàries, siga per falta de buidatges sistemàtics de les poques

obres de l'època, siga perquè pertanyen al món col·loquial, populista i expressiu —per exemple a l'argot—, de més difícil documentació. Coromines s'ha referit reiteradament a aquest problema.¹

b) Inseguretat explicativa davant la coneixença de la forta interferència del castellà —i l'aragonès— sobre el català, en especial al País Valencià; i de l'occità i francès al Principat. I dificultat d'esbrinar si el mot o locució naix al mateix temps en les dues llengües o primerament en una, normalment en castellà o en occità-francès, des de la qual s'estén a l'altra.²

c) Necessitat que els etimòlegs opinen sobre l'autoctonia dels mots a fi que els diccionaris normatius els integren o no. Esta responsabilitat afegida fa que alguns etimòlegs es deixen portar pel sentiment i la seua experiència personal més que per la raó. Les opinions de Coromines són seguides per diccionaris com el DIEC o GDLC de l'Enciclopèdia Catalana, però els seus principis no.

El meu propòsit ara i ací és analitzar críticament algunes de les etimologies que el DECat de Coromines dóna als vocables documentats a partir del segle XVII i presentar un model etimològic aplicable a esta època. Espere que aquesta aportació signifiqui una incitació no només a completar el DECat, sinó sobretot a fer un «Diccionari etimològic de la Decadència» a partir de les línies traçades.

1. Principals idees del DECat de Coromines sobre el lèxic de la Decadència que, correctes com a principis generals, són aplicades de vegades incoherentment per a justificar moltes etimologies discutibles, quan els fets sociolingüístics de la Decadència ho podrien explicar d'una manera més versemblant:

1. Una prova de la dificultat objectiva de definir-se etimològicament, ens la dóna el verb popular valencià *carpir*, *carpir-se*, II, 583. Documentat per primera vegada en LAMARCA 1839 'consumir-se, quedar-se erit' descendent del ll. CARPERE 'arrencar, collir, lacerar', viu des del XIII en castellà com a 'esgarrapar' i 'arrancar' (DCECH, I, 888), amb un sentit semblant. Però a l'Edat Mitjana trobem la variant *escarpir*, en MUNTANER, 'desembarassar la coberta d'un vaixell', i viu també en occità (*DicAlibert*). Per això podem pensar que el mot és autòcton en valencià i a la Ribagorça, amb totes les accepcions, i amb tots els dubtes.

2. Coromines, a pesar que busca sempre l'autoctonia del català, hi té molt present la presència de préstecs, tant del castellà, com del francès, com de l'italià. Per exemple: *basarda*, II, 696 (fr.), *befa* (it.) (I, 747), *catxassa*, II, 637, *coç*, *coça*, VI, 14, *condiment*, II, 872, *faramalla*, II, 872, *folla*, s.v. *folll*, IV, 77: nota 4 (també *folllí*), *garrit*, IV, 396, *govanella*, IV, 593, *gusarapa*, IV, 755, *malvat*, V, 403, *pandero* i *pandorga*, VI, 222, *parva*, VI, 214, *pita*, VI, 563, *repantigar*, VI, 237, *rombollar*, VII, 427 (fr.), *sagal*, VII, 587, *sangolejar*, VII, 662, *tabic*, VIII, 178, *torondo*, *viii*, 620 (acceptat pel TERMCAT en el sentit de tapó quirúrgic), *ufana*, VIII, 956, *vinero*, IX, 253, *xarco*, IX, 463, *xicra*, IX, 539, *xirongo*, IX, 553, *xiscar-se*, IX, 555, *xivarri*, IX, 568 (fr.), *xixina*, IX, 569.

A. Les lexicografies castellana i italiana són més riques de fonts que la catalana, especialment pel que fa al lèxic familiar i argòtic. Esta idea la repeteix diverses vegades per a justificar l'absència de documentació més antiga en la nostra llengua que en les altres:

— Parlant de *Pífia*, s.v. *Pipa*, VI, 554; *DCECH*, IV, 562, diu que és un derivat de *pífera* (*Lib. Eleg.* 1472), *pífarò* (Pou) i *pífre* (Dto. 1647): «Extensions figurades que ens poden ajudar a comprendre i a convence'ns que d'aquí pot venir un terme del llenguatge familiar i plebeu, comú a la nostra llengua i al castellà (certament no pas castellanisme com suposa *AlcM*, sense altra raó, com sempre, que no ser usual a Men. i al Bearn mallorquí), el verb *pifiar* o *espifiar*, amb els seus derivats *pífia* i *pifiada*». *Pífia* és general i el registra Martí Gadea. El mot també existeix en castellà encara que no pertanya a l'ús més normal i estàndard. En castellà es documenta des de 1817: «com que llur lexicografia és molt més activa —i ben pagada— en els ss. XVII-XIX, això indica una data tant o més recent que la nostra. Viu més a Amèrica que a la Península. L'espina de dubte que ens queda no té altra base que la morfològica: d'on surt *-iar* i què s'ha fet de la terminació *-er*? ¿I si lluny de ser un manlleu del castellà en la nostra llengua, el procés de transmissió no fou a la inversa?» Estem davant un mot que s'estendria al mateix temps per tota la Península a partir del mot castellà, derivat d'un mot italià.

— *Xalar* <EXALARE, IX, 422; *Lab.* 1805: «no és segur el supòsit, tanmateix força probable que en cat. sigui manllevat d'Itàlia. La diferència cronològica i d'amplitud entre la doc. it. i la cat. i occ. duu a pensar en un manlleu de l'it./.../ De cap manera l'imposa: en mots de l'esfera afectiva és tan corrent l'aparició retardada, que amb l'amplitud de la literatura it., variadíssima i sense alts i baixos, i en un vast territori, autoritza de sobres a pensar en un mer paralelisme d'evolució, que a casa nostra hauria estat subterrània» (p. 422).

— *Baladró*, I, 564, Nebrija-Busa: «Aquesta documentació tardana en mots catalans d'aquest caràcter estilístic s'explica només, però satisfactòriament, per l'escassetat dels autors publicats en la nostra Edat Mitjana, i el caràcter en general poc populista i poc expressivista de llur estil».

— En *tabac*¹, VIII, 170: 'Nicotiana Tabacum', en cat. 1647, en cast. en 1535: «Ai de nosaltres, la nostra filologia no disposa dels tresors que té la documentació literària i afectiva d'Itàlia, però no deixem d'espigolar-hi algunes petjades de cosa semblant».

— També fa el mateix en *mofa*, V, 721, per a justificar que és un mot de creació expressiva, i no un castellanisme (en estos casos l'*AlcM* és més realista, fet que

provoca les ires de Coromines), recolzant-se també en el substantiu *mofeta*, que igualment pot ser un francesisme.

Per a mi tots quatre són mots que han penetrat en català via castellà en esta època.

— *Eixerit*, III, 250: fi del XVIII 'espavilat': «La documentació d'aquest adjectiu és tan recent, com és natural que passi amb els mots de l'esfera afectiva, que no podem esperar que en forma directa ens guii gaire». Per a mi, deu ser un derivat o germà del mot occità del mateix sentit *eissorit*, no sé si procedent del verb *EXSERERE* 'fig. fomenar', com proposa Alibert. En valencià viu la forma paral·lela, *desassorit* 'desficiós', absent de tots els diccionaris.

B. L'extensió del mot en tot el territori català, la documentació medieval i popular i el sentiment de cosa pròpia són proves d'autoctonia:

— *Brosta*, II, 278: doc. 1752 'conjunt del fullatge i brots tendres d'una mata o arbre', mot comú al cat. amb l'oc. i fr. ant. *brost* 'brot tendre': «No sembla que hàgim d'estranyar-nos gaire de la data tan tardana de la documentació catalana del mot, donat el seu caràcter estrictament rústic i amb un matís ben especial; d'altra banda això no minva la seva importància dins la llengua global, car ho compensa la seva presència en tots els parlars, centrals i extrems, i el tipus de sentit i to d'estil tan pagesívol i arrelat amb què el trobem pertot». En occità es documenta ja al segle XIII.

— En *Arromangar* s.v. *mà*, V, 325, diu: «Entre les llengües romàniques aquest verb és un mot peculiar del cast. i el cat.; això i el fet que el seu substantiu bàsic hi aparegui en la forma sincopada *manga*, coincidint amb la castellana, ha fet sospitar que el cat. l'hagués manllevat de la llengua veïna. Suposició que pel caràcter del mot, i el ram semàntic a què pertany, no pot deixar d'aparèixer ben estranya a tothom que no estigui preocupat per la història i etimologia dels mots, d'una manera preponderant.../ No solament seria incompreensible que un manlleu així tingués extensió universal en tot el domini lingüístic, i pertot amb constant sentiment de cosa pròpia sense cap regust foraster, sinó que el fet d'aparèixer des del s. XIV i presentar-se en massa des del XV, pertot en autors de llenguatge ben pur, obliga a descartar tota idea de manlleu.» En efecte és una evolució fonètica normalíssima, a partir de *REMANICARE*.

C. La documentació occitana pot suplir la mancança de documentació antiga:

— En *Fotja* II, IV, 150, diu: «Hi ha sempre un punt que inquieta en totes les explicacions donades: arribar des d'un mot merament català, pertanyent només a l'època moderna de l'idioma, i encara de vigència limitada al cat. or., d'un sol salt

fins al llatí vulgar, ¿no és llançar-se més enllà de la prudència? Convindria trobar almenys un llag, algun pont intermedi». Quan troba el verb en occità ja diu tranquil·lament: «Tant se val que no n'hi hagi documentació antiga; i no importa gaire que el significat pugui no semblar superposable exactament amb el del substantiu *fofja*, tanmateix ben conciliable: car en tot cas es tracta de la prolongació cap al Sud.»

— De vegades no la té present, com en *atuell*, I, 481: doc. XIX: «La documentació d'*atuell* és tan recent, vulgar i localitzada, que no encoratja gens a cercar-li una etimologia antiga, quasi ni un origen medieval». El fa procedir d'una alteració de *atifells* per creuament amb altres paraules. En aquest cas, però, per la zona on viu el mot —el nord de Catalunya—, és millor relacionar-lo amb l'occità. En efecte, ací trobem el mot *Tueilo* 'espècie de gaveta', descendent de TULLIS 'broll' (*DicMistral*), millor que de TUBELLA. I en el Dic. Alibert *tuèla* 'recipient'.

D. Mot comú a les tres llengües peninsulars:

— *Andròmina*, I, 309: *Belv.* 1803 (però ja apareix en la *Rondalla de rondalles* —Pellicer, p. 108) 'embulls', 'trastos inútils'. A pesar del que diu, si en castellà ja apareix en el Dicc. Autoritats, deu ser millor pensar en una creació castellana, que després s'ha vulgaritzat en tota la Península. Exactament igual que *ferabràs*, que es coneix a València a través del castellà *Fierabràs* (Bernat i Baldoví). O *querineldo* (de la *Rondalla de rondalles* de Galiana), que arreplega la tradició romancera.

Colón ja va fer notar la desconfiança i el dubte etimològic de pertànyer a les tres llengües (Colón 1989: 73).

— *Palangana*, VI, 185: doc. 1706 'rentamans' i a les Illes 'safata', mot comú a les tres llengües romàniques hispàniques, d'origen incert: cast. 1642; port. s. XVIII. El dubte de Josep Giner sobre la legitimitat del mot «és perquè allà té un poderós concurrent en *safa*, arabisme certament arrelat i de legitimitat indiscutible en l'ús val., per més que no es conegui ni s'entengui en el Princ., a les Illes, etc.», però com *palangana* és un mot de tot el català i creu que ha de ser autòcton.

— *Xiripa*, IX, 551: doc. 1830. Diu que no hi ha raons per a considerar-lo castellà «i no deixem d'observar que en català l'han usat una sèrie d'autors ben enemics dels castellanismes», raó que no prova res.

Deuen ser préstecs castellans.

E. Presència continua de l'àrab, mossàrab i morisc per a explicar formes valencianes de manera autòctona:

— *Tarús*, s.v. *rassa*, VII, 115: Escrig 1851. Creu que el *tarús* de la locució *a tarús* 'a granel', usada a tot el País, zona xurra inclosa (també significa 'sense trellat'

al Sud), prové de l'arabisme *tarús* en pronunciació vulgar morisca de l'àrab literari *tar'ús*, encara que no té documentació en l'àrab vulgar valencià. L'altra possibilitat, prevista per ell en un primer moment, que provinga de la variant formal *tarús* del francesisme *talús*, VIII, 246, viva al Sud, la descarta encara que no del tot: «es pot concebre que 'una cosa sense talús' s'usés figuradament per cosa 'sense gaire sentit'; i que d'altra banda engegar una mercaderia com gra o llet 'a talús', o sigui seguint el pendent, deixant-ho caure, prengui el sentit 'a granel' /.../ Tot plegat fa rumiar. I suscita una vaga sospita d'arabisme, que per desgràcia no es podrà comprovar ni refutar mentre no surti /.../ gent més sàvia i verament entesa en àrab vulgar hispànic».

— *Palillo*, s.v. *pal*, VI, 176: «*Palillo* per escuradent és un cast. Però el *palillo* usat a tot el Nord valencià per al totxo de pegar a la pilota val. (el noble esport tradicional i tan antic en aquell País) no està clar ja que té un ús específic, ha creat topònims i no es coneix al País Basc ni Aragó ni a Castella en aquest sentit /.../ no és gaire més fundat parlar aquí de castellanisme que abstenir-se de negar un mossarabisme (amb —ICULUM)». És clarament, per a mi, el mot *palillo*, que amplia el seu sentit, a pesar que després de generalitzar-se haja pogut crear neologismes i topònims.

— *Xafarot*, IX, 416: *Lab.* 1839 'coltell, ganiveta'. Coromines vol que vinga directament de l'àrab, quan és un castellanisme. Fins i tot té el vici de voler veure a través de la forma: *teulat*, *teuladí*, VIII, 472: «Aquí deu haver-hi amagat; i pensem inevitablement en una romanalla mossàrab /.../, sigui cert o no el mossàrab de *teulat*, *teuladí*, *teulade* /.../ ha d'haver-hi alguna cosa no catalana, segurament mossàrab». Són clarament derivats de *teula/teulada*.

— *Matxo* s.v. *maça*, V, 338: *Dic. Martí Gadea* 'pilar massís de pedra o de pedra i obra'. Més que un mossarabisme és una aplicació metafòrica de *matxo* 'mul', igual que fem amb *burro* 'instrument de sabater on col·locar les sabates'.

— *Catxerulo*, II, 638: Escrig 1851 'barraca o habitació rústica en forma cònica'; Martí Gadea 'estel'. En aragonès 'mocador que els baturros duen enrotllat damunt el cap'. En lloc d'un mossarabisme deu ser un aragonesisme, que conviu amb l'altra forma, *milotxa*.

— *Llaurís* s.v. *llavor*, IV, 110: doc. primeries del xx 'llaurador': «no és de bon explicar, si bé té aire mossàrab (de tota manera és absurd dir, amb *AlcM*, "per analogia del nom propi Mauricio", oh i en castellà); probablement forma mossàrab del nostre LABORATIO (en cas recte). /.../ i amb paralela metamorfosi semàntica: *llauro* val. "familiarment llaurador" (*AlcM*)». Igual com la forma valenciana *llaurí-cio*, no són més que formes despectives derivades de l'hipocorístic valencià *llauro*. En aquest cas amb el sufix adjectival *-ís*, significant pertinença o qualitat indicada pel primitiu substantivat posteriorment, o catalanització de *llaurí-cio*.

— *Còdol*, II, 797: *còdul* a Morella. *codol*: «El trasllat de l'accent sembla atribuïble a una arabització: un mossàrab *còtolo es pogué canviar en àrab *kutúl*». No és necessari arribar tan lluny: l'explicació de l'AlcM és molt més adequada.

— *Colmo* II, 835: Garcia Girona (amb variant *colme*) 'cim de muntanya'. Més que mossarabisme deu ser un aragonesisme.

F. Influència del català sobre el castellà a través de la Germania:

— *Tabola*, VIII, 178: «En català la falta de literatura publicada, d'aquest caràcter, fa que no es documenti fins més tard en aquest sentit popular i afectiu» —fins a les *Trobes* de Febrer i Sanelo: *tabaola* —«i això no significa que l'expressió no hagués estat corrent en català des de molt abans, i especialment entre valencians; sinó que la supressió de la literatura popular satírica, després de la guerra de la Germania, fa que no en tinguem dades escrites sinó a través de la literatura germanesca i ajargonada en llengua castellana, a la qual hagué de passar des de la nostra». De fet Coromines postula que *tabola* del castellà provinga del català medieval *bataola*, derivat de *batalla*.

— *Garlar*, IV, 373: «La magror de la nostra lexicografia en mots afectius i familiars, i la ufana de llenguatge picaresc en la literatura i lexicografia castellanescs fa que en castellà consti abans que en català /.../ sembla que la Germania castellana el degué rebre del català, majorment sabent que aquell llenguatge castellà manllevà forces mots catalans, en particular de València». També diu el mateix en *Gavatx*, IV, 435.

— I en *coba*, II, 783: «'Afalac verbal', mot baix, mig murriesc, mig plebeu-familiar, del mateix origen que el cast. germanesc i argòtic *coba* /.../ Com l'ET gitana s'ha descartat podria ser un mot de la Germania cast. d'origen cat, i no és gaire segur que en el cat. modern vinga del cast.».

Realment la importància del català sobre l'argot castellà és gran, però aquestes tres paraules poden ser perfectament originàries de Castella, i en canvi només *garlar* del català.

G. Utilitzar el concepte de creació expressiva per a justificar l'autocònia:

— *Fofa*, IV, 70: mot de creació expressiva, d'una arrel paral·lela a la de *Bufar*, bofar, bufar. 1a doc.: 1839, *Lab*. 'flonjo, esponjós'. En la *Rondalla de rondalles* apareix *afofar*. No creu, a diferència de l'AlcM. que siga un castellanisme, encara que en castellà es documenta des del segle XIV: «però això tractant-se d'un mot familiar i expressiu, és un argument sense força», a més de la facilitat de transmissió d'una llengua a l'altra d'estos mots expressius.

— *Lero, lelo, liro*, IV, 949: són paraules de creació expressiva, per mitjà de la

repetició sil·làbica, *le-lo*, *le-li*. 1a doc. 1893; *lelo*: 1776 (*Rondalla de rondalles*). Diu que no són castellanismes, a pesar que el *DFabra* no els documente, i *AlcM* el qualifique així: «car al capdavant també en cast. *lelo* és un mot de data recent (1734) i de formació paralela a la catalana, en la qual la -o té tan poc d'indici castellà com en *llosco/llusco*, *guenyo*, *guerxo*, *calbo*, *coixo*, *sonso*, *flonjo*, etc.».

Realment és difícil assegurar categòricament l'origen castellà amb estructures repetides: *ll/ff /.../*. I l'acabament amb -o es deu al sufix hipocorístic català -o, molt actiu des del xvii, però la documentació antiga de *fofo*, la poca vitalitat de *lelo* i sobretot la facilitat de passar els mots expressius de la llengua de prestigi a l'altra fa que n'acceptem la creació en castellà, o com a màxim la creació a la Península en una època que la llengua triomfant només era el castellà, i els altres compartien els canvis o les noves formes popularitzades.

H. València és la zona més castellanitzada de la llengua:

— Vacilla davant l'origen de *corro*, s.v. *corral*, II, 948: en l'*Espill* de Roig 'rotllana o rodona de la plaça de toros'. No sap si considerar-lo préstec del castellà però la seua existència a València el decideix: «ben justificat per l'ascendent de la tauromàquia en esta llengua /.../ si els gustos populars haguessin estat allà sempre com els del Principat no vacillaríem a mirar aquest mot com un mer castellanisme /.../, però no s'imposa altra restricció que aquesta possible contribució mossàrab». Deu ser un aragonesisme ramader.

— *Antuvi*, I, 333: *Lab*. 1839 i Guerau de Montmajor, derivat de *antuiar-se* 'fer-se endavant, sortir a l'encontre' que prové del ll. ANTE OBIARE: «encara que avui els termes s'han invertit i el mot és ara més viu entre nosaltres, el català l'ha pres del castellà en temps més aviat moderns i per això no és d'ús general en el territori lingüístic, i el català no l'ha conegut més que en la forma derivada *antuvi* però no en la verbal *antuiar* que li serví de base». El vehicle de transmissió al català «pogué trobar-se especialment en el castellà popular, i una mica ajargonat o murriesc, que correria entre la gent soldadesca, i en la turba bilingüe de les terres baixes valencianes»:

— En *consell*, II, 886: «*Consella* per 'rondalla, faula'... castell. que a penes podem considerar com a existent ni en valencià».

— *Llàstima*, V, 88: «Fins en el País Valencià, el més exposat de tots a la penetració castellana» (V, 88).

I. Onomatopeia:

— *Xampar* o *enxampar*, IX, 434: doc. xviii. D'una arrel elemental de l'idioma XAMP- expressiva d'un acte o moviment bruscat, de la qual semblen ser lleus va-

riants, i amb sentit no gaire diferent el port. i gall. *chimpar*, cast. *zamparse* i it. *inciampare* 'ensopegar'. Forma del cat. central, molt popular a Barcelona i al cat. or. «mot d'un to força plebeu o bé familiar, amb el sentit d'agafar, atrapar, en acció flagrant de cosa reprotxable, mentida, distracció, descuit, falta, delictes». L'origen, però, n'és el castellà, on ja es documenta al segle xvii, ja que *zampar* era un mot de l'argot que al xviii entra en català, sota la forma *sampar* a València i *xampar* a Catalunya. L'ambient argòtic fa que palatalitze la s- inicial.

J. Formació per creuament de mots:

— *Carrincló*, II, 591: doc. 1880 'mancat de distinció, de finesa', mot recent del llenguatge familiar, d'etimologia incerta; potser alteració de **carrancló* per *carrancó*, der. de *carranco* 'ranc' ajudant-hi el verb onomatopèic *carrincar* o *carrinclar*, més usat en parlars occitans que no viu ni a València ni a Balears. Per a mi podria tractar-se, millor, d'un préstec occità.

— *Pantalla*, VI, 233: doc. a principis del xix: «té poc fonament el supòsit que el cat. l'hagi pres del cast., al contrari, és probable que el cast. el vagi pendre en segles passats de la nostra llengua, i que resultés d'una alteració del nostre *ventalla* /.../ sota la influència de *pàmpol*» (També en *DCECH*, IV, 372). Colón ja ha demostrat que és un castellanisme.

K. Creuament entre les dues llengües en contacte:

— *Escorribanda*, s.v. *córrer*, II, 963: doc. 1900 'escapada': Imitació dels catalans al castellà *correr la banda* 'empaitar una banda de bandolers': «Tenim, doncs, ací un terme nascut per hibridació de les dues llengües, en l'ambient lingüística-híbrid de la repressió militar castellana dels guerrillers catalans tornats bandolers». Deu ser un castellanisme clar, documentat ja al xvii (*DCECH*, II, 210).

L. El paper del xurro:

— *Cútio* s.v. *quota*, VI, 976: Garcia Girona 'capficat i minucios en les coses... agarrat'. A Morella 'home repreat'. Segons Escrig 'cotidiano'. En aragonès *cútio* 'constante' i *cutiano* 'diario'. *Cutio* <*cutiano*<*cotidiano*, format per regressió. «Evidentment a València i Aragó de *cutià* i *cutiano*, respectivament, en el sentit de 'diàriament' es va passar a 'constantment' i d'on *cútio* 'constant, perseverant' /.../ es va passar a 'minucios' i d'ací els sentits pejoratius de 'capficat', 'avar'.»

En valencià és un dels mots introduïts pels parlars xurros o aragonesos, que només viu en les zones de contacte més estret.

M. Paralelismes en altres llengües i origen:

— *Tambalejar*, VIII, 249: doc. xx. En DCECH admetia que en cat. és mot suspecte de calc del cast., però rectifica: «Ara tinc aquesta sospita per ben incerta. Car en cast. tampoc no és d'existència gaire antiga (un cop 1613 i des del *Daut*) /.../ En conclusió, crec que hem de considerar aquest verb com a ben català, i llevar-li l'inri de castellanisme», ja que té paral·lels en francès, italià i occità. Però en italià deu ser un castellanisme. Per això crec que a pesar dels paralelismes, en aquest cas sembla clarament un castellanisme.

— *Tírria*, VIII, 516: *Rondalla de rondalles* 1768. Diu: «probablement d'una espècie d'interjecció *trr*, que expressa despit, paral·lel al cast. *tírria*, documentat, però, en 1517». És un altre castellanisme expressiu.

N. Tractament dels sufixos. Els acabats en -o:

— *Totxo*, s.v. tòx, VIII, 645: 'garrot'. Diu: «Em confesso jo també del pecat d'haver mirat amb desconfiança en altre temps els mots en -o, amb tendència a veure-hi sense gaire més examen, barroerament, si no castell., almenys uns acusats de ser-ho.» L'aparició de mots com *totxo* en autors medievals li obrí els ulls. En aquest cas vol que siga un mossarabisme que pujaria de la zona Maestr-Tort-Ebre-Matarranya a la resta del català. Per a mi un aragonesisme clar, com ho demostra que la zona on està ben arrelat és a l'Alt Aragó (*Endize*, p. 1773).

— En *xot*, IX, p. 594: doc. 1887, va més encertat en pensar que el mot *xoto* presenta des de l'Ebre cap al sud una «terminació potser d'herència morisca-mossàrab o potser amb un valor hipocorístic paral·lel al dels NPP *Nelo*, *Ximo*, etc.», però s'equivoca quan diu que «al capdavant tot és u», ja que la terminació -o és un sufix hipocorístic que s'afegia a les paraules afectives monosil·làbiques i als postverbals (Casanova 1995, 36). A més és molt normal cridar una mare a un fill «*xoto*, vine», i l'expressió *tindre un xoto* 'un disgust' ja viu des del XIX.

També tenen un origen aragonès i no mossàrab els mots amb els sufixos -ello (*sepell*, VII, 827: *sepello* no serà un mossarabisme), -atxo (*Barbatxo*, s.v. *barba*, I, 633: 'herba semblant al fenoll i a la lleteresa'; *Furgatxo*, s.v. *form*, IV, 133: 'cofurna'; *Fardatxo*, s.v. *llangardaix*, V, 68); i -utxo (*Caraputxo*, s.v. *capa*, II, 527).

O. Deformació pel pas del temps en els registres orals de mots:

— *Virosta*, IX, 311: *Lab.* 1839 'mot afectiu que indica diversos objectes de poca entitat'. Creu que és probablement deformació de *brosta* 'conjunt de brotets, fullaraca' per influència d'un o diversos parònims, ja que «Un mot tan limitat ha d'haver estat alteració d'un altre mot català: de primer deformació més o menys ocasional, després prolongada en comarques i ambients determinats, pura menudalla».

2. Algunes mostres etimològiques: Les idees generals de Coromines són adequades i generalment didàctiques per als que després d'ell intentem seguir el seu mestratge. Però, segurament per les circumstàncies de la seua vida, no va poder aplicar o desenvolupar com calien els dos principals principis de l'etimologia, ben resumits en paraules de Bloch-Wartburg i Colón.³ Això el va fer cometre també algunes incorreccions, com les dels exemples següents:

A. Traçar l'etimologia sense fer la història de la paraula en el territori, en l'ambient i en el moment on naix, quan ell sabia que aïllar les circumstàncies de l'origen d'un mot era descobrir-ne l'etimologia. En aquests casos Coromines es conforma amb l'aparença, amb la correspondència formal entre un mot base —del llatí o de l'àrab— i el vocable o la locució actual:

— Fer *arca*, 'apedregar'. Les dues opinions que fins ara coneixem fan procedir esta locució de l'àrab. L'*AlcM* la defineix com 'Lluita a pedrades entre nois o fadrins' (val.); cast. '*pedrea*', i la fa vindre de l'àrab marroquí *harka* 'moviment de tropes, pas de càrrega'.

El *DECat*, I, 366, s.v. *arca*, diu: «*fer arca* en el sentit de 'anar a cops de roc els xics o la gent baixa dels pobles' és només valencià (des de l'Horta per Alcoi fins a la Marina almenys): Lamarca, /.../ sembla que no té relació etimològica amb el nostre mot, sinó manllevat de l'àr. marroquí *harka* 'milícia de moros' /.../ pròpiament amb el sentit d'expedició militar.» I també diu el mateix en el *DCECH*, III,320, parlant de la forma *DRAE barca* (introduïda en el segle xx).

També opinava així el folklorista Martí Gadea, *Terra del Xe*, p. 251:

«Arques (les) d'atre temps: Son resialles dels mòros que sent guerrers perque sí, quant no tenen en quí combatre ho fan ells entr'ells, fentse tot el mal que poden; per això nosotros els valencians heretárem d'ells les arques o batalles campals a pedra seca, fetes de poble a poble, les quals han costat Deu y ajuda de desterrar del nostre reyne, quedant encara alguns poblets de montanya, ahon s'estilen, pera vergonya del sigle vint en que vivim» (quan jo era xicotet encara era normal en els pobles valencians). Tanmateix, contra el costum d'atorgar totes les coses antigues —sobretot les dolentes i lletges— als moros, disposem del testimoni dels diccionaris castellans que ens posen en la pista del seu origen: es tracta d'un costum entre estudiants nascuts a la València del segle xviii, els quals entre altres *novatades* s'organitzaven en dos bàndols, cadascun amb

3. «El nostre mètode és històric: l'etimologia no consisteix més que en la història dels mots i les nocions que expressen. Establir l'etimologia d'un mot, en la mesura d'allò possible, fer la història d'aquest mot, posar en evidència les condicions de la seua presència en la llengua i els fets de la civilització als quals aquesta presència respon» (BLOCH-WARTBURG). I les de Colón: «Res no és pitjor que tenir ben llesta, preparada, adobada i amanida una teoria i col·locar-la a tort i dret» (COLÓN 1997, 365) (CASANOVA 1998, 575).

una arca plena de pedres, i se les tiraven els uns contra els altres fins que s'acabaven i el que més vegades pegava en el blanc, és a dir, als de l'altra part, guanyava. Després es va estendre el costum a tots els jòvens, estudiants o no, i, per exemple, s'usava per a lluitar les bandes rivals, de barris o de pobles. Fa 40 anys encara es feia *arca* a l'Horta de València, però les pedres ja no es portaven en *arques* sinó en caixes, i fins i tot es reballaven amb una fona).

En català, el mot es documenta des del *Diccionario Lamarca*. Per exemple, en el *DiccMartí Gadea*: «Arca. Pedrea o combate de piedras entre muchachos; era general en todo el reino de Valencia y todavía tiene lugar en alguna aldea». I modernament recullen *harca* tots els diccionaris valencians: *Diccionari de la Rima*, p. 329: «harca, f. Acció d'apedregar-se els xiquets». *Diccionari valencià*, 1995: «harca f. 1) Acció d'apedregar-se els xiquets. 2. Fer harca Apedregar-se els xiquets». (També Reig, p. 394.) No figura, tanmateix, en el *Diccionari Fabra*, ni en el *Diccionari de la Llengua Catalana* de l'IEC.

En castellà, des del *DRAE* de 1832 —i possiblement ja en una edició anterior perquè el *Diccionario de Núñez Taboada* de 1825 la recull, però en tot cas posterior a la tercera de 1791 on no apareix—, trobem sota l'entrada *arca* l'accepció següent: «En Valencia la pedrea que tenían los estudiantes unos con otros», a la qual Vicente Salvá (*Nuevo Diccionario de la Lengua Castellana*, París, 1846), que coneixia mol bé el parlar de València, afegeix: «En Valencia la pedrea que tenían los estudiantes (y los jóvenes) unos con otros. Lapidatio», especificació que mai no ha estat afegida a les distintes edicions del *DRAE*, i que per tant deixa fora de la definició una part dels protagonistes, els jòvens rebolicats dels pobles, que no són estudiants. A partir d'esta primera edició el *DRAE* repeteix en totes les edicions la mateixa definició: «En Valencia, pedrea que tenían los estudiantes unos con otros». La marca «en Valencia» mostra la seua procedència valenciana, per això la locució *hacer arca/fer arca* deu ser clarament un valencianisme llibresc del *DRAE*. Suppose que la locució seria enviada per algun col·laborador valencià a l'Acadèmia Espanyola: «ya remitidas por individuos ausentes, que han cooperado remitiendo el fruto de sus tareas en una multitud de cédulas y notas» (*DRAE*, 1832). I va engròssir el *Diccionario*.

Per tant, del joc dels estudiants nasqué l'expressió *hacer arca/fer arca*, i la seua extensió per tot València, exactament igual como ha passat amb altres jocs i mots com el *sambori*, també creat a València ciutat. Però a diferència d'aquest joc, *fer arca* mai no va ser considerat un joc social, i lògicament encara que era freqüent —acabant generalment amb traus, plors i sang— no apareix en els manuals de forasters o viatgers (per exemple, ni en el *Manual del viajero*, de Vicente Boix, Imprenta José Rius, 1849, o *Valencia en la mano o manual de forasteros*, Valencia,

1852, ni en *Els valencians pintats per ells mateix*, València, 1859, ni en els llibres de costums), però sí en els jocs de tir de coloms o de gallines.

Ferrer Pastor opinava que el seu origen estava en l'obertura de les arques municipals o de confraries per al seu recompte. I com que en moltes ocasions mancaven part dels diners prevists, els clavaris es barallaven i acabaven fent arca (DRAE, s.v. *arca*: «hacer arcas, fr. Abrirlas en las tesorerías con asistencia de los claveros, para recibir o entregar alguna cantidad»). No crec que en siga l'origen directe, encara que perfectament podia ser la font d'inspiració dels estudiants, si guen les arques municipals, si guen les universitàries.

No és per tant cap arabisme, ni pel naixement, ni pel sentit de *barka* en àrab. Un cas paregut és el de *Ma* 'aigua', en el llenguatge infantil, que Coromines explica perfectament; mot normal a València, que l'*AlcM* fa procedir de l'àrab *ma* 'aigua', quan és més fàcil i lògic fer vindre del parlar infantil «vullc mà», de la forma onomatopeica *ma*, viva en el sentit de *bes* a l'Empordà, i relacionada amb *mamar* i *mama*. En aquest cas Coromines accepta esta interpretació, s.v. *mama*, V, 406: «en el Maestrat diuen (*beu mà* per a qualsevol líquid, p. ex. a Vilafranca del Maestrat), altre abreujament infantil, més radical del mateix /*mama*/, que naturalment no té res a veure amb l'àr. *Mâ* 'aigua', com ens han volgut fer creure algun arabista ingenu i altres que /.../ beuen a galet».⁴

— *Reballar*, s.v. *REBEL*, VII, 145: *rebitllar* (del nord) 'revoltar-se'. *Reballar*, sud del Xúquer. Per a Coromines vindria de *rebellar*. La pronuncien *b* i no *v*: la e>a, fet corrent davant una altra a. Al canvi vocàlic pogué intervenir la influència de *davallar* i la del sinònim *rebatre*, més que *ballar*, segons Coromines. El fa procedir del mot *rebellar-se* 'revoltar-se', que es documenta en Desclot com *rabatllar*: «ha fet los vassals de la Sglésia rabatlar». Sanchis Guarner, en canvi, la creia, en-

4. Una altra expressió valenciana interessant és *a toda paleta* 'ple de gom a gom' i 'veloçment'. Coromines en el *DECat*, s.v. *pala*, VI, 181, es pregunta sobre l'origen: «No sé d'on ve l'expressió *a tota paleta* 'ple de gom a gom', parlant d'un curs d'aigua (¿potser d'algun estri de les sèquies?), car no veig relació amb el mossàr. *pehihta*». L'origen està en l'accepció del mot *paleta*, absent de tots els diccionaris catalans i valencians. El significat més pròxim el porta l'*AlcM*: «peça de ferro quadrangular amb una barreta de ferro que parteix d'enmig d'aquella, i serveix per a tancar i obrir el forat d'entrada o sortida de l'aigua d'un safareig». Un altre significat proper, el du el *DRAE*: «Cada una de las tablas de madera o planchas metálicas, planas o curvas, que se fijan en las ruedas hidráulicas para recibir la acción del agua». En concret, a València, terra de regadiu, significa el mecanisme que distribueix i regula l'eixida de l'aigua. Així, quan s'obri del tot l'aigua ompli la sequia i avança ràpid, la gent diu «va a tota paleta/va a tota paleta». En este context naix l'expressió valenciana en les dues llengües de València. Una tasca per fer és traçar l'etimologia de les locucions documentades en la Decadència. Per exemple, en l'article *Locuciones entre dos lenguas: Saber mal y otras* (Miscel·lània González Ollé, Universitat de Navarra, en premsa), intente demostrar com les locucions *saber mal*, *a tota virolla* i *a hora borada* són autòctones en català; en canvi d'altres, com *un descosit*, *barata a*, *a usades*, *tuàutem*, encara que poden nàixer en les dues llengües, deuen ser d'origen castellà, com també *a usades* i *tan aina*.

certadament, derivada de *ballar*, en canyissaes, on la definia 'tirar' i 'fer ballar'. *Endize*, 1568: *rebailar* 'dar vueltas una cosa rápidamente en su propio eje, como la hace la peonza, el trompo'. Es diu *refilar* a València. *Diccionari Alibert: rebilhar*, v. tr. 'Lancer, entraîner, se ruer, se précipiter'.

La documentació del mot —encara no present en Lamarca— i el sentit de *reballar* 'llançar amb força una cosa enlaire' (*DiccionariVal*, 1995) i sobretot el sentit del *DicMartí Gadea* «Arrojar, lanzar de sí una cosa con fuerza o violencia. V. *refilar*// Voltear el trombo o trompón/ Sortear, echando un tejo o mano al aire», i *reballá* «Porción de vueltas que da el trompo de una vez», tenint present la popularitat del joc de la trompa fins ara, ens indica que de l'acció de pegar voltes o ballar insistentment la trompa, *reballar*, per metonímia passaria a designar no el moment de la ballada sinó el de la tirada.

El mateix va ocórrer en *refilar*, que derivat de *fil* significa «Dícese de ciertas armas arrojadas, como la flecha, cuando corren zumbando a causa de su extraordinaria rapidez. Arrojar una cosa con fuerza lejos de sí» (*Escrig-Llombart* i també *DicMartí Gadea*), pel qual segons el DECat, III, 1027, *refilar* 'cantar amb modulació, Belv. 1803, vindria del cast. REHILAR 'vibrar, tremolar': «en particular la de la joguina anomenada refilador, o «rehilete, por palito de etc., garapullo o repullo» (*Escrig* 1851), on hi ha visiblement la idea de moviment tremolós i de llançament».

L'Escrig-Llombart registra: «Refilador: Rehilete. Palito de cuatro dedos de largo poco más o menos, con unas plumas en un extremo. Es juguete de muchachos y lo despiden con una pala.» El *Diccionari Ros* de 1764 ens ho acaba d'aclarir: «tròmpa, peón: quando se toma por una pieza pequeña de madera, casi en figura cónica, con una cabezuela, como corona, y en la parte opuesta una punta de hierro, con que juegan los muchachos, rodeandola un cordel, y disparandola con él, la hazen dar vueltas, y bailar». També el *DicMartíGadea* sota *trompa*: «Trompa, f. Trompo, peón: juguete de madera, de figura cónica y terminado en una púa de hierro, al cual se arrolla un cordel para lanzarle y hacerle bailar».

Per tant, *refilar* procedeix de *fil* i *reballar* de *ballar*, ambdós amb el prefix reiteratiu *re-*. En un cas es destaca el cordell i en l'altre l'acció de tirar-la. Així de simple.

B. Es deixa enlluernar per un ètímon antic sense aplicar les lleis de la formació de paraules, ni els sufixos ni els prefixos, sobretot en formes sense documentació antiga:⁵

5. Els autors populars valencians de l'època creen molts vocables nous usant els mecanismes creatius. Per exemple, Bernat i Baldoví i Bonilla (*El Mole*) creen mots com ara *AGÜELUDA*;

— *Casc*, II, 609, el considera castellà: «pres del cast. *casco* id. i 'crani, closca', 'test d'olla', que des del castellà ha passat a diverses llengües europees, però és d'etimologia incerta». 1a doc.: 1640, DTo. En canvi, no opina el mateix del seu derivat *cascarra*. En efecte, parla de *cascarra* 'crani, closca', que ha creat derivats com *cascurrut* i locucions com *en cascarra* 'amb el cap nu' (M. Gadea, *Terra del Xe*). Creu que «hi ha bones raons per creure que serà un mossarabisme directe del val., no pas transmès per cap parlar castellà, mossàrab o no mossàrab». En tot cas «descendientes independientes de este verbo el val. *en cascarra* 'con la cabeza descubierta' (casi 'en cáscara'), el pallarés *cascarra* 'piña'» (DCECH, I, 933). En alguns llocs es confonen *cascarra* i *casçària* (DECat, II, 613).

L'AlcM afeg un altre sentit: el de 'botó d'uniforme militar, que els xiquets empren per a jugar, després d'esclafar-li l'ansa'. I documenta també les formes *cas-carró* i *cascarro* 'colp pegat al cap'. El fa provenir directament de l'arrel *kask-* indicadora de 'clovella', germana del cat. *casca* 'closca' (documentada ja a l'Edat Mitjana), i del castellà *cáscara*, relacionada amb el verb *cascar*. En castellà no es coneix (DRAE, 1984). En aragonès *cascarra* 'estiércol pegado al pelo de las caballerías' es confon amb *cazcarria* (Endize, 459). En català, el DIEC registra *cascarres*, com a sinònim de *casçàries*, però sense arrellegar el sentit valencià. El Dicc. valencià, de 1995, sí que l'arrellega amb el sentit de 'cap, crani'; no la locució. En occità es coneix *cascarra* (*cascarro* en Dicc. Mistral, 484), com a 'coiffe noire que les femmes plaçaient au-dessous du bonnet' (DicAlibert, 210), i com a derivat de *casco*, d'origen castellà, és a dir, com un objecte del cap.

Amb aquestes dades no té cap sentit suggerir el mossarabisme de *cascarra*, sinó que és molt més lògic creure que *cascarra* s'ha format a partir del lexema *casc*+el sufix *-arra*, augmentatiu amb cert matis pejoratiu, d'origen basc, que a par-

CALFÚRNIO, derivat de *calfar*; la llatinització MALÒRUM; PITROC; RUSTIFISERI, creuament de *rostit* i *rustic*. A Tortosa viu *rustifici* 'cuinat'; *tífol* 'deformació de tifus' i TIFULIS (40, 232). O adapten castellanismes vulgars, que vists des de hui pareixen mots valencians, com: A REMOTINI, trencar els ossos a...; CACHUCHA 'barretina' (d'ací ve probablement el mot CATXOTXES 'Dit de la persona que actua o parla amb lentitud, ronsejant' o 'persona excessivament bona, de geni dòcil, de somriure fàcil, crèdula i afable, que sempre va en el cor a la mà. Es diu normalment dels xiquets de bolquers que no són queferosos i que no ploren mai' (REIG, 168); CATXAMONA; CATXIFOLLAR 'humiliar, vèncer'; CORROCOCOS i monaetes; CURRUTACO; CHOTO, «agarrarás un - que te quedarás aspat»; CHUPANDA, «negosiet»; GABULISTE 'persona que va sempre amb rodejos'; MACAMEU; MANDUCA (no registrat en el DRAE), sí *manducar* 'comer'; MOTXICÓ; REMPUIXÓ; SANGUANGO, adaptació del castellà *zanguango* (documentat ja en Leandro Fernández de Moratín), a pesar de la seua popularitat actual; *sangandungo*, «bolichá de»; *sorongo* (no en el DRAE, sí *soro*). O introdueix mots populars com: *cap de baso moler*; *garrafunyar* 'agarrar una cosa'; *rabiola* 'rabieta'; *rebolica*, creat tal vegada per imitació del castellà *revoltija*, usat també per Bernat i Baldoví; *recaferro*; *repalleta*. Tot aquest camp està encara per estudiar. Vegeu el meu article en premsa *La llengua de Bernat i Baldoví* i de Josep Maria Bonilla.

tir de paraules espanyoles s'ha escampat en part de la Romània, i en català, especialment al País Valencià, i occità (Moll, 1952: 185; *DicAlibert*, 30). *Cascarra* pendria el sentit general valencià aplicant-se pejorativament als calbos, i simultàniament altres sentits metafòrics com el que té l'occità i el del botó. O el de l'ús toponímic 'lloc sense vegetació'.⁶

Pel sentit, per la documentació històrica i dialectal, encara que *casco* és un castellanisme, *cascarra* deu haver-se creat dins del català a partir de *casco*, més que de *cascar* o del català *casca*.

— *Macoca*, V, 350: doc. xx 'Figa-flor, o figa de moro tova o pansida', «mot valencià del Migjorn, també murcià i manxec; d'origen incert, probablement aràbic».

També *macoc* 'bacora pansida' (Vall d'Albaida). L'*AlcM* creu que ve de *macar* «ço que hem de rebutjar no sols per l'obscuritat del pretès sufix, car tampoc no s'ajusta gens al matís d'allò que distingeix la *macoca* d'altres figues».

Crec que va ben encaminat l'*AlcM*, ja que el sufix *-oc<-OCCU* (Moll, 1952: 193) és un sufix viu per a crear postverbals i postsustantius de tot tipus, i en especial substantius relacionats amb els vegetals com: *badoc*, *palloc*, *bajoca*.

— *Parrac*, VI, 303: *Belv.* 1805 'pedaç', 'pellingot'. Comú amb el gascó, occità i el basc, procedeix de *esparracar*, i aquest és possible que relacionat etimològicament amb l'it. *sparare* 'estripar', derivat de *PARARE* 'arranjar'. Per a l'*AlcM* 'onomatopeia de la roba que s'esqueixa'.

Crec millor que *parrac* és un derivat de *PARRA* (*DECat*, VI, 299), format amb el sufix *-ac<ACCU*, rar però conegut en *fullaca*, *pinyac*, *xerrac*, i d'ací deu haver nascut el verb *esparracar*.

— *Tentines*, VIII, 426: *Belv.* 1803 «es diu dels infants que comencen a caminar, dels vells xarucs i també dels embriacs». Per a Coromines és un mot de formació expressiva, que amb la repetició *t-n-t-n* suggereix el pas topant i feixuc del que camina vacil·lant i tocant a terra ací i allà.

És més lògic pensar que es relaciona amb el verb *temptar* 'intentar', 'palpar' i el sufix *-ina*, en plural, com és normal per a formar locucions: *de palpentes*, *d'amatagatontes*.

— *Bonic*, II, 83: mot germà del cast. popular *bonico*, que és també antic en aquest idioma, i té variants com *bonito* i *bonillo*, *bonicho*: «junt amb la nostra, per-

6. Derivats en seran *cascarrada* i *cascarró* (castellanisme). *Cascarra* de l'aragonès deu ser una confusió semàntica amb *cazcàrria* 'suciedad, especialmente el lodo y excrementos que se cogen y secan en la parte de ropa que va cerca del suelo, o en la lana o piel de los animales' (*DCECH*, 1933). També deu ser un castellanisme el vocable *cascàrria*, amb el mateix sentit, que arpleguen els diccionaris catalans, inclòs el *DIEC*, 1995.

tanyen a certs estrats de la llengua, de primer només populars, però molt antics». I la doc: com a apel·latius no n'hi ha exemples clars abans del s. xvi.

L'*AlcM* diu que és un castellanisme, qualificatiu que Coromines no accepta:

«en realitat això no té una altra base que el prejudici arrelat en aquests filòlegs que un mot poc o gens viu a les Balears i amb alguna semblança en cast. ha de ser un castellanisme, per més genuí que sigui el seu aspecte i el seu caràcter en tot el català continental /.../ amb això es complica l'altre prejudici, encara més desorbitat, i compartit per tants aficionats, que els mots no pertanyents a la llengua dels nostres clàssics medievals són castellanismes o suspectes de ser-ho si en castellà hi ha res de semblant /.../ En el cast. medieval *bonic* i *bonico* són tan inusitats com en la nostra llengua literària medieval. Es tracta de mots del llenguatge popular, mirats severament pels escriptors aristocràtics i més tradicionalistes, i que per tant no eren admesos en el llenguatge de les cancelleries ni dels grans clàssics /.../ Ben entès, *bonic* no es troba en cap dels nostres clàssics medievals; però és clar que “la professó anava per dins”: el mot s'usava vulgarment. Després de la guerra civil del s. xv, la noblesa comença a mirar amb tebior creixent la nostra llengua literària, comença aviat la decadència literària en l'esfera culta, i la literatura nostra es refugia cada vegada més en la cançó popular».

Creu que no pot ser castellanisme per tres raons: extensió en tot el cat. continental; cap senyal de castellanisme fonètic ni semàntic i la documentació castellana és de la mateixa època. I la quarta: «la forma *bonico* de Roig, citada dins d'un context aragonès podria ser una romanalla mossàrab que quedava aleshores en el llenguatge morisquejant».

Per a mi, la seua documentació, la forta vitalitat de la paraula i del sufix *-ic* en aragonès i la pronúncia en valencià que és *bonico* (com els hipocorístics *Perico*, *Viçantico*), ja mostra que deu ser un aragonesisme del català, fàcilment escampable pel camp semàntic a què pertany (com també posteriorment *formós* i ara *guapo*). En efecte, el sufix *-ic* ha estat poc actiu en català, excepte al Ripollès i la Garrotxa (Moll 1952: 189; vegeu *Dic. Rima*, 692: *Bossic*, *fredolic*, *molleric*), com el mateix Coromines diu en *OnCat*, VII, 155, respecte a *solleric*: *-ic* tenia caràcter diminutiu «avui *-ic* no és sufix diminutiu en l'ús mallorquí del cat. i tampoc ho és en cat. central ni l'antic. Però era un estri morfològic heretat del llatí vulgar».

També és arrellegada pel *DicAlibert*: «bonic, boniquet», sense indicar que siga un préstec.

— *Gafaiüt*, m. 'acció de robar'. Mot creat per paranomàsia a partir del verb *agafar/gafar*, creat per l'argot valencià, i molt usat pels crítics com Bernat i Baldoví. És forma a partir del sufix *-ut*, sufix aplicat a radicals substantius per a formar adjectius que expressen possessió abundant de la qualitat indicada pel primitiu: *barbut*, *cabut*, *orellut*, *rabassut*.

La raresa del mot és que ací s'aplica a un verb, *gafar*, i manté la vocal temàtica *a*. Possiblement és la causa per què Coromines pensa que ve de l'àrab (*OnCat*, IV, 290).

Per l'època, està relacionat amb *agafar*. Una prova d'esta construcció, la tenim també en *garrauta* 'persona que agafa, que roba', format amb el sufix femení *-uta*, nascut a partir de mots com *puta*, *prostituta* o *ruta*, *permuta*, i *agarrafaut*, usada també per Bernat i Baldoví.

C. No té present la forta interferència del castellà sobre el català de València, i els creuaments formals i semàntics que provoca:

— *Monyicot* i *munyica*, s.v. *Monyó*, V, 779: val. 'criatura, xic'. Documentat al XIX, viu a València i Eivissa. «En canvi, *munigót* 'escolà' /.../ s'assembla massa amb el sentit i la forma del cast. *monigote*, perquè puguem comptar gaire amb un terme autòcton». Per tant, el considera implícitament derivat de *monyó* 'part que resta d'un membre amputat', documentat al segle XV.

L'*AlcM*, en canvi, diu que viu també a Tortosa, i el fa procedir com a «derivat pejor. de *monyaco* o *moneco*» «probablement del cast. *muñeco*». *Monyica* també procedeix del cast. *muñeca*. «Un val. *munyika* ja no coincideix amb la terminació castellana, fou ja registrat per Carles Ros, a. 1764, i jo mateix l'he oït /.../; i essent en una zona tan pura i allunyada dels xurros, potser és més aviat herència mossàrab tant o més que mot propagat pels xurros.»

El *DCECH*, IV, 127, creu que *monigote*, amb els sentits de «monaguillo o lego de convento», persona insignificant, 'niño, muchacho', 'muñeco', probablement està por **monagote*, despectivo de monaguillo». 1a doc. Góngora.

En el *Diccionari Ros* trobem *munyica* 'muñeca' i 'munyiqueta', però no *monyicot*, que l'*Escrig-Llombart* defineix així: «Muchacho, cha. Niño o niña que mama. Niño o niña que no ha llegado a la adolescencia. Fig. persona que, aun siendo de edad mayor, por su carácter o acciones propias de niños se hace reprehensible». I afegeix els derivats *monyicotá*, *da* i *monyicotejar*, vives encara. *Munyeca* és registrada pels diccionaris Belvitges i Labèrnia, però no *monyicot*. Ni tampoc en el Sanelo ni en les dues edicions del Lamarca.

La 1a documentació és la de Bernat i Baldoví, autor que seguia fonts castellanes. En el *DRAE*, 1984: *muñeco* 'fig. y fam. mozuelo afeminado e insubstancial' i *monigote* '2 fig. y fam. Persona ignorante y ruda, de ninguna representación ni valer'. Al meu parer, crec que ho encertà l'*AlcM*: *monyicot* és un derivat de *muñeco* creuat amb *monigote*, que variava entre *monyecot/monyicot* i *munyicot*. Pot ajudar l'aragonès *monya* 'muñeca' (*Endize*, 1293). Derivats en seran també *monyaco/-monyac*.

Això passà en una època de forta influència castellana, on moltes de les formes expressives naixien a València, però a partir de formes i sentits castellans. Per exemple, *monyicotada* i *monigotada* signifiquen el mateix. *Monyica* també té el mateix origen castellà.

— *Donyet*, s.v. *dona*, III, 179: *Donyet* 'follet' és un valencianisme: «Sembla segur que és derivat d'un representant de DOMINUS: el mot ha d'estar en relació amb el cast. *duende*<*duen de casa* 'amo de la casa' /.../ El mot cat. exigeix més estudi (car un tractament MN>Ny és tan impossible en mossàrab com en cat., i al capdavant *dueño* en el sentit de 'follet' no està documentat ni en valencià ni en castellà, o en aquest és merament preliterari; potser un aragonesisme de l'Horta valenciana)». També en valencià viu una forma adaptada del castellà *duende*: *guendo/buendo*.

Donyet de pou 'El niño revoltoso' (Escrig-Llobart, *DicM. Gadea*). Esta forma ja es registra en Morlà (edició d'Antoni Ferrando).

No registrada en el *DIEC*, 1995, però sí en el *DicVal*. 1995: «*donyet* m. Folk. Esperit familiar, més aviat entremaliat i faceciós que malèfic, imaginat per la superstició popular, el qual habita certes cases, turmenta la gent durant el son, etc.».

Té en català un sinònim, *follet*, documentat almenys des del segle XVII (*DECat*, IV, 77), però en quasi tot el País es coneix per les variants de *duente guendo/lluen-do*, que fins i tot s'usaven com a malnom.

En aragonès no existeix res de semblant, tampoc en cat. ni en cast. Quin en deu ser, doncs, l'origen? Crec que és un mot format per *dony* + el diminutiu hipocorístic *-et*. *Dony* deu ser una adaptació del castellà *dueño*, aplicant les característiques fonètiques de cada llengua en contrast, ja que el *donyet* és l'amo de la casa, perquè campa com vol. En efecte, Gulsoy ja arribava a la mateixa conclusió: «primero se formaría el dim. *duenyet* de *dueñ*, o bien de *dueño*... y más tarde se convertiría en *donyet* por la reacción de la fonética valenciana en contra del dip-tongo cast. *ue* en posición átona» (*Sanelo*, 383). Estranya que Coromines no esmente esta etimologia del seu deixeble preferit.

D. Obsessió pel mossarabisme per justificar l'antigor de una bona colla de vocables, sense tindre present la creativitat de la cultura popular:

— *Colombaire*, s.v. *colom*, II, 837: Coromines, després d'assenyalar que «Un esport o divertiment molt desenrotllat en el País Valencià, i allí antiquíssim i típic, és el dels colomaires (1a doc. 1740, Ros), que es dediquen a fer volar coloms i a criar-los i vendre'ls», diu que coneix les variants del mot, *colombaire* (general), *colombaine* (Alginet), *columbaire* (*Dic.Lamarca*), i afeg que el mot té un gran interès

històric, com ja Gulsoy assenyala, perquè -ARIUS i la conservació de —MB— denuncien que no és una formació catalana sinó heretada del mossàrab: en efecte, *-aire* és un poc mossàrab i un poc rossellonès-occitanoide. I afig: «Ara puc aportar una prova flagrant d'aquesta procedència mossàrab de -ARIUS, en la variant *columbari*», usada per Sanelo i M. Gadea. «És evident que ací és també el mossàrab *-air* el que ha sofert una catalanització divergent en *-ari*.»

En efecte, Gulsoy (*Sanelo*, 376), seguint Sanchis Guarner (1949: 109 i 130), ja va indicar que *colombaïre* era un mossarabisme: «Como en esta voz la reducción del grupo mb>m no ha ocurrido, debe considerarse un mozarabismo».

Colombaïre no és només el venedor de coloms i el qui els amolla en el joc de tirar a coloms, com arreplega l'*AlcM* seguint el *DicAguiló*. És també el colomista, l'aficionat i l'entès.

Martines (344), afig les variants *colombaïde* (l'Alfàs), *columbari* (Alcoi) i *colombairiste*, treta de l'Escrig-Llombart, i a més d'arreplegar les idees de Coromines i Sanchis, afig: «Fóra desgavellat posar atenció en la flaire occitana que brolla de *colombaïre*? Pareu esment en els grups *-mb-* i en el reiterat sufix *-aire*. Tant occitans com mossàrabs».

És veritat que a primera vista pot parèixer *colombaïre* un mot occità, però això és totalment fals, perquè el mot naix en el segle XVIII —«Romans nou, curios y entretingut hon es referiren les conversacions que molts *colombaïres* solen tindre en la Lontja, les calitats dels coloms, y altres circumstàncies de la art dita *Colombairia*, per a divertir la humor, sens ofendre a ningú, com borà el lector» (Col·loqui de Carles Ros)—, per a donar nom a un art —hui el segon esport valencià—, a una afició, que creixia sense parar gràcies als creuaments dels coloms domèstics que aconseguiren fer un colom enamoradís perseguidor de la coloma, gràcies al clima emprat de València que permetia construir dalt el terrat de les cases torretes i colomers (d'ací ve l'expressió *no parar en torreta*, documentada ja en el mateix poema de Carles Ros). Tot açò ocorria a mitjan segle XVIII, com Cavanilles ens explica en el seu «Historia natural de las palomas domésticas de España y especialmente de Valencia» (*Anales de Historia Natural*, octubre 1799, Madrid, p. 146-176), primera descripció aproximada del divertiment.

En efecte, esta nova manera de volar els coloms, nascuda a València, començà a crear adeptes i a substituir els voladors de missatgers. I aleshores se'ls va batejar: Si els seguidors dels coloms missatgers, tradició vinguda de França, es deien *colombòfils* i l'art *colombofilia*, els del nou esport, indigne i adulteració per als altres, s'anomenaran *colomb-*, amb l'arrel de la paraula llatina-francesa + el sufix argòtic, pejoratiu i despectiu *-aire*, que començava a triomfar a la Península, des del segle XVII, i que també creara mots com *gambaïre*, *manxaïre*, *pilotaïre*, *trabucaïre*, *xarraï-*

re, *xirimaire* (Morlà 230). Sufix que naixia a partir de mots d'ofici antics o passats de moda com *peraire*, *drapaire*, *llançaire*, *guixaire*, *tragitaire*, vius també a l'Aragó.

Però el sufix en moltes zones —des del moment que l'esport, a la segona part del XIX, es va assentar i va ser practicat per gent de tota condició, i es va crear una federació, fins i tot, i una revista, «El colombaire»— rebia el creuament d'un altre sufix del mateix sentit molt més productiu i més culte a l'època, *-ari* —*actuari*, *antiquari*, *becari*, *propietari*, *dignatari*, *dipositari*, *emissari*, *empresari*, *funcionari*, *intermediari*, *mandatari*, *ordinari*, *perdulari*, *secretari*, *tributari*, *usuari*, *vicari*—, i per això de *colombaire*, amb un sufix poc actiu i mal vist, es passarà a *colombari*, amb *-ari*, sufix ben considerat, exactament igual que l'esport.

El pas de *colombari* a *columbari* és produït pel contacte amb la *m* següent.

— Un cas semblant és el de *roder* 'bandoler', que més que ser un mossarabisme, com vol Coromines, o un préstec francès del XVIII, com vol Colón, deu ser un accepció específica de *roder*, derivat de *roda*, siga formada dins del català, o adaptada de l'aragonès *rodero* (Casanova 1998: 612).

E. Absència etimològica de mots presents a l'*AlcM*. A pesar que Coromines diu que estudia tots els mots presents a l'*AlcM*, de fet no és així. Per exemple:

— *Llevantança*, documentat ja al segle XIX: Dicc. Escrig-Llombart: «*Llevantansa*, f. Calúnnia, difamació, falso testimonio, impostura. Lo mismo que *Fals testimoni* y calúnnia; *Llevantanser*, Testimoniero». Diccionari M. Gadea: «*llevantansa*, f. Calúnnia, difamació, falso testimonio, impostura'; *Llevantanser* 'testimoniero'; *Llevantanses*, pl. 'calúnnias'».

Al segle XX apareix en tots els diccionaris valencians importants: Diccionari de la Rima, 1955, p. 26: «*llevantançar* f. Calúnnia, fals testimoni». Ferrer Pastor, 1985: «*llevantança*, f. Calúnnia, fals testimoni, judici temerari'. Valor 1989: «*llevantança*, f. Calúnnia, sambenito (por ext.)». Dicc. valencià 1995: «*llevantança*, f. Calúnnia, fals testimoni, judici temerari». Gran Enciclopèdia Valenciana: «*Llevantança* f. Calúnnia, fals testimoni». Diccionari valencià-castellà, 1992, 351. Reig (1997: 426). «*Llevantança*, Acusació maliciosa o capciosa que es fa contra algú: això són *llevantances*/no *faces*». I també en el Diccionari Aguiló: «*llevantança* (València), 'fals testimoni'» i en el Diccionari català-castellà de Moll, 1977: «*llevantança* f. Calúnnia, falso testimonio».

En canvi, els diccionaris normatius de Catalunya no el registren: ni el *DiccFabra*, ni el *DIEC* de 1995, ni el *DEC* ni el recent diccionari d'Edicions 62.

L'*AlcM* l'arreplega citant el *Diccionari* de M. Gadea, però no presenta cap proposta etimològica.

Possiblement no està arreplegat per cap diccionari perquè per la seua forma

se suposa d'origen castellà, relacionat amb el verb *levantar*, però no hem trobat en cap diccionari castellà cap lexema semblant: ni en el *DRAE*, ni en María Moliner, ni en Seco, ni en el *DCECH* de Coromines. Per tant això ens obliga a estudiar-lo.

Personalment he sentit el mot *llevantança* («no faces llevantances»), i sobretot l'expressió no *lleves/no alces/no poses llevantances*, és a dir, calúmnies. Durant molt de temps el vaig considerar un derivat format sobre el verb *llevantar* 'alçar', ja documentat en el Misteri d'Elx (A. Ferrando, «La llengua del Misteri d'Elx», en *La Corona de Aragón y las lenguas románicas*. Miscelánea Germán Colón, Gunter Narr Verlag Tübingen, p. 75-89, p. 85), pres del castellà *levantar*, i viu en la zona sud del País. Estaríem davant d'una creació semàntica autòctona sense paral·lelismes en castellà, però format sobre un lexema d'esta llengua, mot que entraria pel sud valencià i s'estendria a poc a poc. Seria un vocable paral·lel al mot asturià *llevantu* 'calúmnia'. Darrerament, però, crec en una altra explicació que singularitza la formació del mot dins la llengua catalana. En efecte, pense si deu ser un derivat del substantiu *llevant* 'vent de l'est'. El llevant és un vent poc apreciat («el ponent la mou, el llevant la plou»), que porta pluja. D'ací naixen mots com *llevantada* 'vent fort de llevant' o *llevantar-se*, d'Eivissa, 'fer-se malbé el blat en flor per l'acció del vent de llevant'.

És possible que a més de *llevantada* es creara el nom *llevantança*. El problema és que els noms en *-ança* solen formar substantius abstractes sobre arrels verbals, però també és veritat que hi ha una estreta relació entre els noms en *-ança* i els adjectius postverbals en *-ant*, *-ent*. Així *observant/observança* (Badia 1962: II, 329). Per tant, podria passar que per analogia de *llevant* es creara *llevantança* (com *creença*, *enyorança*, *perseverança*), o encara millor, que derivara *llevantança* del verb *llevantar*, que deriva de *llevant*. *Llevantança* significaria 'la cosa que porta el llevant', que després passaria per metaforització a 'calúmnia', ja que el llevant no pot portar res de bo. Realment qualsevol de les dues opinions és possible.

— *Rabinada*: absent dels diccionaris *AlcM*, *DECat* i *DIEC*. També dels diccionaris valencians del XIX (Escrig-Llombart i Martí Gadea). És viu a València, per la qual cosa ha entrat al *Dicc. valencià* de 1995: «f. Impuls violent, enrabiada».

Viu també en occità, on es documenta des de l'Edat Mitjana, on deu procedir del llatí *RAPINA*, derivat de *RAPUM*. En valencià no podem assegurar si és una recialla medieval (Casanova 1998: 66), derivat també de *RAPINA*, o millor un derivat de *RABO* (*DCECH*, IV, 744), castellanisme antic en valencià, d'on ha nascut *rabut* 'rabiós', adjectiu aplicat a pobles com a malnom col·lectiu, i format amb l'infix *-in* i el sufix *-ada* 'acció de'.

No procedeix de *ràbia*, encara que pot tenir un creuament formal i semàntic amb aquesta paraula.

F. Insuficient consideració de l'occità per a explicar per contrast o per presència una bona colla de vocables catalans, a pesar que ens falte documentació històrica occitana. Per exemple:

— *Acorruçar-se*. L'*AlcM* el considera procedent del castellà. El *DECat*, I, 37 remet al *DCECH*, I, 46, però no s'hi defineix. L'existència del mot en occità (*DicAlibert*) i l'ús del mot per sant Vicent (Schib: 162) fan que s'haja de buscar un origen compartit. Per a mi l'etimologia onomatopeica d'*Alibert* és més versemblant que les que presenta Coromines.

— *Rantell*, *DECat*, VII, 98: Pou 1575. Després de presentar les diverses possibilitats, es decanta per una evolució onomatopeica. Veny, en *Els noms catalans del mosquit* («Revista de Filologia Romànica», 14, 1997, p. 487-501, p. 495), creu que podria procedir millor de *RICINU*, *RINICELLU*. Jo, en canvi, veig més versemblant que vinga de **ARANEATELA*, exactament igual que es proposa per a l'occità (*DicAlibert*). — L'*AlcM* no proposa cap ètmon.

— *Xopar*, IX, 580: doc. 1617. Més que un derivat de **EXSUPPARE*, derivat de *xop* 'amerat', té pinta de ser una forma onomatopeica, com el *DicAlibert* opina de la forma *chopar* de l'occità.

3. Vocables documentats a la Decadència, l'etimologia dels quals ha de reestudiar-se, i per a la qual done algunes idees:⁷

7. La falta de documentació porta el mestre Coromines a cometre errors i a dubtar, com en: *Corella*, II, 934: «mena de pedra valenciana: ignoro l'origen. A Albaida corrent pel terme m'ensenyaren pedra corella /.../ per desgràcia cap dels dos dies ni més tard no em va vagar de fer més indicacions». No figura en cap diccionari. «Vindria potser del cognom Corella?». No. Clarament és una reducció del mot *llacorella* 'pedra blanca', molt habitual a la Vall d'Albaida. *Laudinos*, s.v. *Llatí*, V, 94: doc. XX, de *ladino* 'sagaç'. D'ací ve secundàriament *palomos ladinos*, els que saben atraure's o robar els coloms pertanyents a un altre amo: en lloc d'això en el Migjorn valencià diuen *coloms laudinos* «degut no sé a quina contaminació car dubto molt que pugui ser la del nom d'ocells com el ll. *alauda* 'alosa' o del cast. *alcaudón* o àguila cauda». El nom, segons tradició popular, és una castellanització de *Llaudí*, cognom d'un frare franciscà del segle XVIII que va fer els primers creuaments de coloms que donaren origen a l'actual colom de solta (he buscat un ms. que segons sembla va deixar este franciscà del convent de Xàtiva, però no l'he pogut trobar). *Saboquedo* s.v. *Xibeca*, IX, 524: *Rondalla de rondalles* 'joc de la gallineta cega'. Vol fer-lo derivar de *saboc*: «Fa estrany només la terminació, fins a fer-nos fantasiar un diminutiu aràbic, que partint d'un mossàrab arabitzat **sabull* hauria de ser **sabukeik* (amb romanització divergent de l'èxidit -eik); caldria, però, comprovar una altra pista cap a on sembla desviar-nos (o voler fer-ho) Escrig: «*traure de saboquillo* 'sacar en el juego de pelota arimando el sobaco'». L'origen, però, està en l'expressió castellana que es deia en el joc de la gallineta cega perquè pararen els jugadors: *saposquedos*, com documenta el sermó valencià de Mas del XVIII. *Serdejar* (?), VII, 832: Lamarca, 1842, 'izquierdear', i aquest el defineix 'apartarse de lo que dice la razón y el juicio'. «Sembla degut a un encreuament d'*esquerdejar* (derivat d'esquerre/izquierdo) amb *sinestrar* o **sines-trejar* derivat de senestre/sinistre, originàriament 'esquerr'.» Però si ens fixem que el *DRAE* 1984 registra aquest mot —«*cerdear* 'Flaquear de los brazos el animal, por lo que no puede asentar las manos con igualdad', 3. Fig. y fam. Resistirse a hacer algo, o andar buscando excusas para no hacer

— *Aclofar-se*, I, 28: 1a doc.: *Lab.* 1839. Crec que és més versemblant l'opinió de l'*AlcM*, que creu que ve d'una arrel onomatopèica *cloff*.

— *Acotar*, I, 37: *Belb.* 1803. Viva encara a València, aplicada a les plantes pansides que s'inclinen, 'abaixar o inclinar el cap o una altra part superior del cos'.

— *Alamon*, s.v. *Munt*, V, 842: doc. xx. No crec que vinga de *mont*, encara que existeix *un munt/un muntó*, ni que *umón* (*DiccRos* 1764, Sanelo) provinga de *mont*, sinó de *món*, com diu Gulsoy, 358. L'expressió és germana de *un món* 'mol·tíssim' (*AlcM*) i naixeria del sentit de *món* 'conjunt immens de coses'.

— *Albardí*, I, 141: 1797 Cavanilles. Planta gramínia semblant a l'espart i la boga. Crec que deriva d'*Albarda*, ja que en alguns llocs aquest estri es feia d'aquesta herba, més que directament de l'àrab.

— *Alfarrassar*, I, 181: Escrig 1851 —i ja en el xvii— (Casanova 1983: 78) 'avaluar inspeccionant-lo un producte agrícola' Documentant-se en castellà en el segle xiv i vivint només a València, podria ser un castellanisme més que un arabisme.

— *Antosta*, I, 331: *Belv.* 1803 'envà'. Com que viu en la zona occidental i en valencià, i en aragonès es documenta des del xv, podria ser un aragonesisme.

— *Arguell*, I, 383: Sanelo 1800 i Escrig 1851 'raquitisme, escarransiment'. Més que de l'àrab ve de l'aragonès *arguellar* 'adelgazar, desmedrar' (*Endize*, p. 203-104), d'on entrà en el *DAut.*, *Arguello* 'voz baixa usada en Aragón' en el sentit de 'mugre, falta de condícia'.

— *Bac*, I, 529: *DiccRos* 'caiguda forta, patacada'. Potser més que una onomatopèia, és un mot provinent del castellà, on ja es documenta en el xv.

— *Bambolejar*, I, 612: *DicTorra* 1640, 'oscil·lar, moure's alternativament d'una banda a l'altra'. En valencià, on viu, deu ser una adaptació de *bambolear*, registrat en 1550 en castellà (*DCECH*, I,484).

— *Batzegar*, I, 736: *Lab.* 1839 'sacsejar amb violència'. Derivat del verb *batre*.

— *Bifi*, —A, I, 793: *DiccRos* 1764: *bifio*, *embifio* 'que té el llavi inferior més prominent que el superior'. Del castellà *bífido/bifio*.

— *Bigoti*, *bigot*, I, 799: *Bigot*, de 1615. Em convenç més l'opinió de Spitzer, però em falten proves.

— *Bitxo*, I, 817: *Lab.* 1839 'espècie de pebrot molt coent'. Crec millor en una comparació entre el *bitxo* 'béstia' i el *vitet* —igual com ara diem al vitet un *vitirino* per la seua forçor, comparant-ho a la ramaderia dels Victorino.

— *Brom*, II, 264: Cavanilles 1797 'certa herba'. Crec que la pren directament del castellà més que del grec.

algo»— i tenim en compte la fàcil adaptació entre una llengua i l'altra, queda clar que Lamarca el que fa és registrar en el seu diccionari l'adaptació valenciana del castellanisme *cerdear*.

— *Clim*, II, 759, s.v. *clima*, *DiccMartí Gadea* 'inclinació, propensió'. Més que de l'àrab vulgar és un derivat de *clima* perquè segons l'oratge o clima l'home canvia el seu tarannà o clim (Gimeno, p. 122).

— *Clòtxina*, II, 771: *Escrig* 1851 'espècie de musclo o petxina'. És un derivat de *clotxa* 'gorg', per la seua forma, no un mossarabisme.

— *Copeo*, II, 904: *Alcover*, s. XIX, nom d'un ball popular de Mallorca i de Bonairent. Més que mossàrab és un ball d'origen castellà que s'introduí a les nostres terres al segle XVIII. Per tant el mot és un castellanisme, com suggeria ja l'*AlcM*.

— *Cruspir*, II, 1072: *Belv.* 1803, 'menjar amb delit, a cremadent'. Onomatopeia.

— *Despear-se*, s.v. *peu*, VI, 507: *Busa* 1507 'fatigar-se irritant-se els peus de massa caminar'.

— *Dropo*, III, 211: *Ros* 1736, 'mandrós habitual'. Del castellà *dropo*.

— *Enlleir-se*, III, 368: doc. 1880, 'decandir-se, consumir-se'. Per a mi és descendent del castellà *esleyr/desleyr*, amb canvi de prefix.

— *Enrònia*, III, 370: *Sanelo* 1800, 'sospita enderiada, idea fixa, preocupació persistent'. Del castellà, on ja es documenta al xv.

— *Esbotzar*, III, 445: doc. 1776. Millor, una creació paròdica de *bossa*.

— *Escadusser*, III, 451: 1864 *Lab.* 'espars'.

— *Escardalenc*, III, 489: 1839 *Lab.* 'eixut de carn'.

— *Escletxa*, III, 524: *Lab.* 1803.

— *Falleba*, III, 863: *Belv.* 1803 'barreta de ferro giratòria que serveix a manera de forrellat per tancar una obertura'. Millor derivada del castellà.

— *Galdirot*, IV, 283: doc. XVIII 'remolí, xarbot o borboll d'aigua enmig del riu quan va gros'. Directament derivat del verb *galdir*, amb el sufix *-ot*.

— *Galvana*, IV, 316: *Belv.* 1803 'peresa, deixament'. Més que mot comú amb el castellà, és un castellanisme.

— *Garguller*, s.v. *obrir*, VI, 23: doc. XIX.

— *Llonja o llonge*, V, *Cavanilles* 1797 'espècie de vesc'. Castellanisme tret de *ajonje*.

— *Llastra*, V, 90: *Dic. Aguiló* 1880 'tirallonga o llenca de terra'. És un aragonèsisme.

— *Mà*, V, 321: *Manejar*: Creu que la diferenciació entre *manejar* i *menejar* és recent i a causa del castellà. Per això: «Una decisió prudent és deixar llibertat als escriptors valencians perquè vagin fixant l'ús propi entre ells; i en els altres països nostres, només atènyer-nos al veredict de Fabra». La documentació diu que *menejar* és derivat de 'menar' i *manejar* de 'mà'. També sota *mà*, 328-329, diu que *manifasser* ja devia existir a l'Edat Mitjana. No. És una adaptació de l'aragonès *manifecero*, en la forma *manifesser* a València.

— *Maldar*, V, 389: *Belv.* 1803 'esforçar-se penosament', 'bregar'.

— *Mamperlà* o *momperlan(t)*, V, 406: doc. 1655 'llostó de fusta que limita cada esglaó d'una escala'. Deu ser un aragonesisme.

— *Matraca*, V, 544: de l'àr. vg. *matraqa* 'martell', 'matraca per fer soroll'. 1a doc.: 1647; en el sentit de 'broma pesada', s. XVI, *DAG*. *Matraquejar* /-cajar o *mo-tejar*, i en la *Rondalla de rondalles*. No queda clar si és un arabisme directe o entrat a través del castellà.

— *Matxucar*, s.v. *matx* 1, V, 546: doc. XVI-XVII. És un castellanisme.

— *Nissaga*, V, *Belv.* 1805 'estirp, casta'. Com diu Escrig, deu procedir de *llis-saga* 'casta, llinatge', metàtesi de *lligassa*.

— *Olivar-se*, s.v. *oliva*, VI, 49: *Belv.* 1805 'alçar-se butllofes en el pa en cou-re's, per refredament de la pasta durant la fermentació'. Castellanisme.

— *Orxegar* (variants *otxegar*, *rotxegar*), VI, 130: *DiccAguiló* 'vomitar'.

— *Pallola*, s.v. *palla*, VI, 197: *DiccRos* 1764. Millor explicar-ho per la relació amb la forma del capell anomenat *pallola*.

— *Pampallugues*, VI, 217: *Belv.* 1805 'noses, llums que priven intermitentment la visió'. Derivat de *pàmpol*.

— *Pando*, s.v. *panar*, VI, 221: doc. XIX. Castellanisme més que mossarabisme.

— *Peçó*, VI, 506: doc. XVIII.

— *Péntol*, s.v. *penjar*, VI, 426: *DiccRos* 1764.

Petricó, o més aviat *patricó*, VI, 495: doc. XVIII.

Petxella, s.v. *pagina*, VI, 169, nota 1 doc. El mot *pètxella*, per a expressar la picada del parot a l'Albufera «quan pica deixa la pegella», no té res a veure amb *pegella*, sinó que és un derivat de *petja*, en pronúncia apitxada.

— *Peülla*, s.v. *peu*, VI, 509. Aragonesisme.

— *Regomello*, VII, 211 (remet a *DCECH*, II, 158-9): Escrig 1851 'disgust; por o recel que ocorre alguna cosa'. Deu ser un murcianisme per la zona on viu més que un mossarabisme.

— *Retestinar*, al nord, *retostinar*, VII, 289: Lamarca 1842 'socarrar'. Aragonesisme (*DCECH*, V, 891).

— *Retillar*, s.v. *rutilant*, VII, 543: Escrig 1851 'brillar els estels o els ulls'. Dissimilació de la forma *titlar* < TITULAR.

— *Rodeno*, VII, 390: Llombart 1887 'dit d'una mena de terreny i d'una mena de pi, rogencs de color'. En lloc de mossàrab deu ser un aragonesisme.

— *Rosca*, VII, 465. *Belv.* 1805. Pense que deu ser un castellanisme.

— *Safata*, VII, 581: doc. 1895 'estri on les dones posen els perfums i altres objectes'. Potser vinga de l'àrab *safat* 'cistella de fulles de palma', encara que m'incline més a pensar que era un objecte que entrava des de la Cort castellana, i per tant usat primerament en castellà.

— *Saurí*, VII, 720: *Lab.* 1840 'l'home que amb una vareta endevina on hi ha aigua'. Potser vinga de l'àrab *zuharí* 'geomàntic', com diu Coromines, però crec millor fer-la vindre de la Manxa, d'on procedeixen tots els millors saurins que conec.

— *Serreig/serrello*, VII, *DiccRos* 1764.

— *Sima*, VII, 922: doc. xx 'avenc'. Només pot ser un castellanisme.

— *Sompo*, VIII, 65: *DiccRos* 1764 'feixuc', 'sonso', equivalent del cast. dial. *zompo*. Deu ser un préstec clarament.

— *Sonso*, VIII, 72: Rector de Vallfogona 1610 'babau, bajà, totxo, toixarrut'. Pense més en un mot expressiu en castellà d'on s'ha adaptat i escampat a la resta. Correas (p. 662) diu: «*Zonzo*. Fue nombre de un mozo bellaco que se fingió tonto para engañar al amo en un entremés, y llevarle una hija, y de él se varían frases a lo zonzo, y otras».

— *Soroll*, s.v. *sodegar*, VII, 994: doc. 1700.

— *Sovar*, VIII, 125: Roig, *Espill*, val. 'pegar, apallissar'. Encara que és antic el mot, hui se sent com a castellà.

— *Taba*, I, VIII, 167: *DicvTorra* 1620. *Estar de taba* 'tenir ganes de xerrar o bromejar' (*DicMartí Gadea*), com també el joc de la taba o dels ossets, deuen ser castellanismes.

— *Taibola*, VIII, 212: *DiccRos* 1764 'caixeta o bossot on els caçadors porten la fura'.

— *Taina*, teina, toina, VIII, 213: *Rondalla de rondalles*, 1778 (també *DicMGadea*: estar de taina «estar de broma y divertido»). Escrig: 'baile, acompañado de tabal y dulzaina'. En Murcia 'alegría'). Mots locals, afectius, de creació expressiva, que designen diversions sorolloses, bullícia i altres actes o coses frívoles; probablement ixen tots, en definitiva, de refranys insignificants, a manera de tornada o *ritornello*. La seua existència en altres zones d'Espanya i en occità en fan dubtar de l'origen expressiu que li dona Coromines.

— *Tarambana/tarumba*, s.v. *taralla*, VIII, 303: doc. xx. Formes expressives del castellà, emprades pel català, a diferència de *tararot* i *tarallirot*, derivats directament de *taralla*.

— *Tarannà*, s.v. *taralla* VIII, 302: doc. *DiccAguiló* 'manera de procedir una persona'.

— *Tendur*, VIII, 413: 1a doc. *AlcMoll* 'taula tapada de roba, sota la qual es posa el braser'. Més que de l'àrab *tānnur*, provinent del turc *tendir* 'braser encai-xat sota la taula rodona, al voltant de la qual s'asseu la família, durant l'hivern per escalfar-se', crec que el mot s'ha de relacionar amb el verb *tendre*, com diu Coromines, o amb *tenda*.

— *Titella*, VIII, 517: doc. *DiccAguiló*; títere: *DiccRos* 1764. Per a mi són mots

formats a partir de l'arrel *tit-*, o del mot *titàno*, procedents de l'italià *titta* 'capezolo', origen expressiu fam. 'mamella, poppa' (Cortelazzo-Zolli, V, 1343).

— *Trapaça* s.v. *trampa*, VIII, 714: *Lab.* 1840 'trampa'. Deu ser un castellanisme. En el castellà de València s'usa encara *trapacero*.

— *Xama* s.v. *xamar*, IX, 429: doc. xx 'canilla'. No té res a veure amb *xamar* sinó que és la pronúncia apitxada de *jama* 'canilla', canvi semàntic de *aljama*.

— *Xamba*, IX, 430: *Lab.* 1864 'sort casual, immerescuda' i *xambó* 'jugador de sort'. Del castellà, i aquest del portuguès.

— *Xaparro*, IX, 447: *DiccMartí Gadea*. Del castellà.

— *Xàquera*, IX, 448: Escrig 1851 'antic ball val.'. No és un nom paral·lel (i probablement manllevat) del cast. *jácara* 'romanç o entremés en què es contaven fets de la vida murriesca', sinó un mot castellà que penetra juntament amb el ball al XVIII a València.

— *Xerinola*, IX, 511: *Belv.* 1805 'tabola, festa amb gresca'. Del castellà *chirinola*.

— *Xicó* s.v. *xic*, IX, 537: Escrig 1851. No té res a veure amb el mossàrab ni amb el morisc «dada africada d'origen mossàrab que sembla provar que això venia dels moriscos val. i llur herència mossàrab», sinó que és un derivat de *xic* i una reducció del femení *xicona*. És més normal la forma *xicon*.

— *Xitxa*, IX, 561: *Lab.* 1888. Deu ser un mot d'origen castellà. Derivat seu és *xitxetes* «cierto juego que los muchachos usan uniendo el dedo índica /.../ gigestes» (C. Ros, 1764) i *xitxo*.

— *Xitxero*, IX, 562: doc. 1881 'pésol'. Deu ser una adaptació del castellà *chícharo*. Documentat ja en els llibres de peatge de València al segle XVI.

— *Xorrèstic*, IX, 592: Alcover 1897 'coses substancials, disponibles', mot de Mallorca. Més que un mossarabisme, es pot pensar en un derivat del castellà *xorra*, amb el sufix *-èstic*, tret del mot *domèstic*.

— *Xumar*, IX, 607: *Lab.* 1840 'beure a morro', 'traspuar' i 'morrejar; eixir el líquid molt subtilment per los poros o venes del lloc on està contingut'. Deu ser una variant expressiva del verb *sumar*, descendent del castellà *zumar*.

— *Xurro*, IX, 616: Escrig 1851 'aragonés'. Deu nàixer el nom a partir del «churro o el ganado riberiego y también su lana, de inferior calidad a la del merino; se aplica por desprecio, además a los aragoneses y a los habitantes de algunos pueblos de esta provincia comarcanos a Aragón; como también por alusión a las personas de carácter tozudo o testarudo».

4. Semblances occitanocatalanes:

De la mateixa manera que una bona colla de mots valencians documentats en esta època coincideixen formalment amb vocables castellans —llengua de la qual deriven majoritàriament—, bona cosa de mots del nord de Catalunya datats també a l'època tenen paral·lels a Occitània.

Encara que en moltes ocasions Coromines n'accepta l'origen provençal, en la majoria de casos postula l'autoctonia dels mots catalans:

— *Arraulir*, generalment *arraulir-se*, *arraulit*, I, 409: *Belv.* 1803. En occità *arreulit*, *enre(g)ourit* amb el mateix sentit. Més aviat del ll. vg. RIGORARE o *RIGORIRE, derivat del ll. RIGOR. El *DicAlibert* accepta la proposta de Coromines.

— *Encaterinar-se*, III, 318: *Lab.* 1839. Més que mot comú, deu ser un derivat occità.

— *Endegar*, III, 330: Deu ser un derivat de l'occità, més que un mot paral·lel.

— *Esberlar*, III, 439: *Belv.* 1803, mot comú només amb l'oc. Modernament *esberlà* 'rompre, partir' i *berlo* 'estella, bocí, cantell', d'origen obscur. Rebat totes les teories anteriors. No em convenç tampoc la seua.

— *Esburbar*, III, 447: doc. 1815, 'eixelebrat, barroer'. Mot només mall. —i també valencià de la Vall d'Albaida—, i modern, derivat d'un radical incert, BURB-. En prov. *esburbar* 'desbudellar'. Pot ser un occitanisme. El canvi semàntic de l'occità al català és ben fàcil, a pesar dels escrúpols de Coromines: és molt fàcil comparar un objecte desbudellat amb una persona sense reflexió.

— *Glenya*, IV, 524: mot local de cap a l'Empordà, que designa un manat d'espigues espigolades, del mateix origen que l'oc. *glena* i el fr. *glaner*. Etimologia incerta, probablement idem.

— *Llefre*, IV, 123: *Belv.* 1803 'brut, 'golut', mot decadent en cat., parent de l'oc. *lefre* i del basc *lapur*, *napur* 'lladre, golut'.

— *Mastrullat*, s.v. *mastegar*, V, 524: Escrig 1851. També en occità *mastrolbar*, que el *DicAlibert* el deriva, diferentment, del grec MASTRA.

— *Pamparruga*, VI, 217: També viu en occità.

— *Patxoca*, VI, 346: Estic conforme amb Coromines pel que fa a l'etimologia, però no que siga un mot autòcton tenint-lo documentat en occità anteriorment.

— *Potinejar*, VI, 762: *Belv.* 1803: *potiner*. També viu en occità, amb el mateix sentit i el mateix ètim. En català deu ser derivat de l'occità. I en esta llengua deu ser un derivat de *potó* 'llavi'.

— *Rampoina*, VII, 86. Estic conforme que deu ser un préstec de l'occità o del francès.

— *Repapiejar*, VII, 254: *Belv.* 1805 ‘caduquejar, fer catúfols’, del mateix origen que l’oc. ant. *papiejar*, oc. mod. *repepià*: mots de creació expressiva, paral·lels al gr.-ll. *pappus* ‘ancià’. Fr. ant. *papier*. Viu en cat. or. i rossell. Segons Coromines «pertany a una vella arrel de creació expressiva, en bona part provinent del parlar imitatiu dels infants i gent simple o acriaturada».

— *Rondinar*, VII, 443: doc. XVIII ‘botzinar, mormolar’, mot comú amb l’oc. *roundinà* id., on té una gran acceptació dialectal i bastant antiga (1600); sembla derivat de *roundí*, «és probable que surti del ll. GRUNDIRE (*grunyir*), si bé alterat per la influència d’un grup de sinonims en r- inicial (*rumir*, *runyir*, *ronar*, *renar*, *RANERA*, *RANDELL*), de creació onomatopeica». Jo crec millor en un derivat del substantiu *ronda* ‘grup de gent que molesta de nit cantant i fent altres diversions’ + sufix *-inar*.

Paral·lel a esta etimologia és la dels mots valencians *rumir* (Canyissaes) i *rumiatge* (Lamarca), procedents de *rumiar*<RUMIGARE.

— *Talòs*, 241: *Belv.* 1805 «mot afectiu i popular, català i llenguadocià que designa 1) diversos petits objectes durs; 2) persona obtusa i dura de comprensió; probablement resulten d’un encreuament entre *calòs*, variant de *caluix*, amb *tanoc*, *-oca* (derivat de *tany*) i algun altre parònim».

— *Tapàs o tap*, VIII, 289: Escrig 1851 ‘Capa de terra fredosa afetgegada fins a consistència quasi pètria’, junt amb el verb *atapeir* o *atapir*, mots comuns amb l’oc. *tap* i *atapí*, vénen probablement d’una arrel TAP!

— *Userda*, VIII, 997: *auserda*, *Belv.* 1803. L’explica encertadament com a extensió de l’occità *luserna*<LUCERNA.

CONCLUSIONS

a) El *DECat* de Coromines intenta buscar l’origen de tots els mots, a partir d’una doctrina i una pràctica sòlides, però davant dels mots registrats a partir de la Decadència no disposa de suficient documentació, ni prou antiga, i decidit a intentar salvar com autòctons la major part de mots possible es deixa portar pel sentiment i no atén suficientment, a pesar de conèixer els problemes, ni a la interferència del castellà sobre el català —ni de l’occità sobre el català— ni a l’aplicació d’aquell com a font de creació d’aquesta, ni a la creació de vocables entre les dues llengües en un període d’ambient castellà.

b) El mot s’ha d’estudiar dins l’ambient on s’ha generat fugint de les aparences formals.

c) El *DECat* presenta, especialment, llacunes etimològiques en els vocables

temàtics (botànica, marineria, jocs, ocells populars) normalment poc documentats fins a l'època moderna. L'única manera de suplir esta mancança és analitzar la cultura popular, però aquest aspecte està prou absent del *DECat* com sobretot Joan Veny està demostrant.

d) Encara que sóc conscient que en una gran part la meua opinió, estudiada tan profundament com he pogut, és provisional i incorrecta, m'he decidit a proposar més de cent alternatives a les etimologies de Coromines, per mostrar almenys els dubtes que s'hi plantegen.

e) L'*AlcM* es presenta més realista que el *DECat* en un bon grup d'etimologies. Per tant, l'obra etimològica de Coromines no invalida la necessitat de consultar aquell.

f) A partir de l'obra de Coromines és hora de fer diversos treballs que la compleixen: un diccionari de mots derivats de les bases llatines i aràbigues del català, un diccionari de sufixos, un vocabulari d'etimologies dubtoses. I, sobretot, partir de les seues opinions i intuïcions per a, fent vertadera història del vocable a l'estil de Germà Colón, desmentir, complementar o completar el *DECat*.

g) Aquest article complementa el Casanova 1998.

EMILI CASANOVA
Universitat de València

BIBLIOGRAFIA

- ACADEMIA ESPAÑOLA: *Diccionario Histórico de la Lengua Española*, I. Madrid, 1933.
- ALCALÁ VENCESLADA, A.: *Vocabulario andaluz*. Universidad de Jaén, 1998.
- AlcM*=ALCOVER, A.; F. de B. MOLL, *Diccionari català-valencià-balear*. Palma de Mallorca, 1972.
- ALIAGA, José Luis: *El léxico aragonés en el Diccionario de Autoridades*. Institución Fernando el Católico, Zaragoza, 1994.
- ALIBERT, LOUIS: *Dictionnaire occitan-français*. IEOccitans, 1966.
- ALONSO, ISAAC: *Diccionario da lingua galega*, 3 vol. Alhena, 1986.
- BARCIA, ROQUE: *Primer Diccionario General Etimológico de la Lengua Española*. Madrid, 1881.
- BATTAGLIA, SALVATORE: *Grande Dizionario della lingua italiana*. Unione Tipografica Editrice Torinesi, 1994.
- Belvitges*=ESTEVE-BELVITGES: *Diccionari català-castellà-llatí*. Barcelona, 1805.
- BLÁNQUEZ, A.: *Diccionario latino-español*. Ramon Sopena, 1985.
- CASANOVA, EMILI (1983): *El dret local valencià i la història de la llengua catalana*, «Llengua i Dret», 2, 1, p. 73-84.

- (1988): *Notes sobre la locució Set d'Aigua (I) i sobre el mot Garganta, en català (II)*, «Quaderns de Filologia», Homenatge a José Belloch (1988), p. 59-65.
- «El castellà de València», *Pragmática y Gramática del español hablado*. Ed. Antonio Briz, Pòrtico, València, 1996, p. 293-298.
- (1998): *El lèxic valencià entre la llengua cobloquial i la normativa, Un món de llengües*. Actes de les V-IX Jornades de Sociolingüística de la Nucua, Marfil, Alcoi, p. 65-79.
- (1986): *Sobre los valencianismos del castellano de Valencia en los siglos XVII-XIX*, RILCE, III, 2 (1987), p. 311-323.
- (1988): *El lèxic d'Antoni Canals*. Biblioteca Sanchis Guarnier, València, 1988.
- (1990): *Català versus castellà als segles XVIII i XIX. El cas de Vicent Salvà*, «Caplletra», 9 (1990), p. 147-166.
- (1995): *Els hipocòrístics en -o (tipus Manel>Nelo) en valencià: una interpretació*, «Butlletí de la Societat d'Onomàstica», 57 (1995), p. 28-36.
- (1999): *Joan Coromines i el lèxic català: aspectes històric i geogràfic*, BSCC, LXXIV (1998), p. 667-628.
- COLOMINA, Jordi (1991): *El valencià de la Marina Baixa*. Generalitat Valenciana, València.
- COLÓN, G.; A. GARCÍA (1974): *Furs de València*, II. Barcino, Barcelona.
- COLÓN, G.; A. SOBERANAS (1986): *Panorama de la lexicografía catalana*. Enciclopèdia Catalana, Barcelona.
- COLÓN, Germà (1987): *Problemes de la llengua a València i als seus voltants*. Universitat de València.
- (1989): *El español y el catalán, juntos y en contraste*. Ariel, Barcelona.
- (1967): *Catalanisms*, dins *Enciclopedia Lingüística Hispánica*, II, p. 193-238.
- CORRALES, Cristobal: *Tesoro lexicográfico del español de Canarias*. RAE, Madrid, 1992.
- CORREAS, Gonzalo: *Vocabulario de refranes y frases proverbiales*. Visor Libros, 1627/1992.
- CORTELAZZO, M.; P. ZOLLI: *Dizionario etimologico della lingua italiana*, 5 vòl. Zanichelli, 1991.
- COVARRUBIAS, Sebastián: *Tesoro de la Lengua Castellana o Española*. Altafulla, Barcelona, 1989.
- CUERVO: *Diccionario de Construcción y régimen de la lengua castellana*. Instituto Caro y Cuervo, Santiago de Bogotá, 1993.
- DCECH, Joan COROMINES; J. A. PASCUAL: *Diccionario crítico etimológico castellano e hispánico*. Gredos, Madrid, 1980.
- DECat, Joan COROMINES: *Diccionari etimològic i complementari de la llengua catalana*. Curial, Barcelona, 1980.
- Diccionari català-francès*. Enciclopèdia Catalana, 1984.
- Diccionari de la llengua catalana*. Enciclopèdia Catalana, Barcelona, 1983.
- Diccionari portuguès-català*. Enciclopèdia Catalana, 1985.
- Diccionari Valencià*: dirigit per Josep Lacreu. Generalitat Valenciana, 1995.
- Diccionari Voramar: valencià-castellà/castellà-valencià*. Voramar, 1998.
- Diccionario de Autoridades*. 1732. Gredos, Madrid, 1979.
- Diccionario portugués-español*. Ramon Sopena, 1990.
- DRAE, *Diccionario de la lengua española*. Real Academia Española, Madrid, 1780; i les edicions de 1832, 1869, 1914, 1956 i 1984.
- DUNETON, Claude (1990): *Le Bouquet des expressions imagées*. Editions du Seuil, 1990.

- EBERENZ, Rolf: *El català al Tesoro de la lengua castellana o española de Sebastián de Covarrubias (1611)*, «Zeitschrift für Katalanistik» 4 (1991), p. 68-78.
- *Endize de bocables de l'aragonés, seguntes os repertorios lexicos de lugars y redoladas de l'Alto Aragon*, 1999. Instituto de Estudios Altoaragoneses, Uesca, 1999, 4 vol.
- ESCRIG-LLOMBART: *Diccionario valenciano-castellano*, 2 vol. València, 1887.
- FABRA, Pompeu: *Diccionari General de la Llengua Catalana*. Edhasa, Barcelona, 1984.
- FERRER PASTOR, F.; Josep GINER: *Diccionari Valencià de la Rima*. València, 1956.
- FERRER PASTOR, Francesc: *Diccionari general*. València, 1985.
- GARCIA SORIANO, Justo: *Vocabulario del dialecto murciano*. Madrid, 1932.
- GIMENO, Lluís: *De lexicografía valenciana*. Biblioteca Sanchis Guarner, València, 1998.
- Gran Enciclopèdia Valenciana*. edició lexicogràfica d'Emili Casanova. Difusora de Cultura Valenciana, 1992.
- Gran Larousse Català*. 10 vol. Edit. Planeta/Edicions 62, Barcelona, 1990.
- GULSOY, Josep (1964): *Ensayo y Diccionario del lemosino y valenciano antiguo y moderno al castellano*, de Manuel Sanelo. Societat Castellonense de Cultura, Castelló de la Plana.
- INSTITUT D'ESTUDIS CATALANS: *Diccionari de la Llengua Catalana*. Barcelona, 1995.
- LABÈRNA, Pere: *Diccionari de la llengua catalana*. Barcelona, 1839.
- LITTRÉ: *Dictionnaire de la langue française*. Hachette, París, 1889.
- MARTÍ GADEA, J.: *Diccionario general valenciano-castellano*, 2 vol. València, 1891.
- MARTÍ, Joaquim: «Els fraseologismes en Eduard Escalante», dins *Escalante i el teatre del segle XIX*, Biblioteca Sanchis Guarner, València, 1997, p. 165-194.
- MARTINES, Josep: *El valencià del segle XIX. Estudi lingüístic del Diccionario Valenciano de Josep Pla i Costa*. Tesi doctoral, Universidad de Alicante, 1996.
- MISTRAL, Frederic: *Lou Tresor dóu Felibrige*. Edisud, La Calade, 1979.
- MOLINER, María: *Diccionario de uso del español*. Gredos, Madrid, 1984.
- MOLL, F. de B.: *Diccionari català-castellà*. Editorial Moll, Palma de Mallorca, 1978.
- MORLÀ, Pere Jacint: *Poesies i col·loquis*, edició a càrrec d'Antoni Ferrando. Edicions Alfons el Magnànim, València, 1995.
- NÚÑEZ DE TABOADA, R. M.: *Diccionario de la lengua castellana*. París, 1825.
- PASCUAL, Vicent: *Diccionari Gregal: Valencià-castellà/castellà-valencià*. Gregal, València, 1987.
- PELLICER, Joan: *La Rondalla de Rondalles de Lluís Galiana*. Ajuntament d'Ontinyent, 1986.
- POLANCO, Lluís: *El Liber Elegantiarum de Joan Esteve*. Tesi doctoral, Universitat de València, 1995.
- RASPALL, Joana; Joan MARTÍ: *Diccionari de locucions i de frases fetes*. Edicions 62, Barcelona, 1984.
- REAL ACADEMIA DE CULTURA VALENCIANA: *Diccionari valencià-castellà, castellà-valencià*. Del Cenia al Segura, València, 1993.
- REIG, Eugeni: *Valencià en perill d'extinció*. València, 1997.
- ROS, Carles: *Diccionario valenciano-castellano*. València, 1764.
- SALVÁ, Vicente: *Nuevo Diccionario de la lengua castellana*. París, 1846.
- SECO, Manuel: *Diccionario del español actual*. Aguilar, Madrid, 1999.
- SEGURA, Santiago: *Diccionario etimológico latino-español*. Anaya, 1985.
- SEVA, Antoni: *Diccionari llatí-català*. Enciclopèdia Catalana, 1993.
- TERREROS, Esteban de: *Diccionario castellano*, 1787. Arco, Madrid, 1987.